

## İngiliz Politikalarının Filistin'e Etkisi: 1936-1939 Büyük Arap İsyanı *The Effects of British Policies on Palestine: The Great Arab Revolt 1936-1939*

Havva Yavuz\* & Necmi Uyanık\*\*

### Öz

Bu çalışmada, İngiltere'nin 1917'de yayımladığı Balfour Deklarasyonu sonrasında Filistin'de yürüttükleri siyasi politikalarının etkisi sonucunda bölgeye yönelik geniş çaplı Yahudi göçünün gerçekleşmesi ve bu sürecin Arap milliyetçiliğinin güçlenmesine nasıl katkıda bulunduğu analiz edilmektedir. 1936-1939 yılları arasındaki gerçekleşen Büyük Arap İsyanı, Filistin'de Yahudi ve Arap nüfusu arasında artan gerilimlerin ve yaşanan çatışmaların kapsamlı bir değerlendirmesini sunar. Çalışma, tarihi olayların bugünkü İsrail-Filistin çatışmasını anlamlandırmada nasıl kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca; İngiliz Manda İdaresinin sona ermesinin ardından yaşanan gelişmeler ve bunların bölgesel siyaset üzerindeki uzun vadeli etkileri irdelenmektedir. Bu çalışma, Filistin tarihine dair bir analiz sunarak, bölgesel çatışmaların daha iyi anlaşılması için gerekli tarihi ve sosyokültürel bağlamı sağlamaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** *Büyük Arap İsyanı, İngiliz Mandası, Yahudi göçü, Arap milliyetçiliği, Filistin.*

### Abstract

This study examines the British Mandate period in Palestine and its impact on Arab nationalism and formation of the national identity of Palestinian Arabs. It specifically analyzes how the policies of the British government after the Balfour Declaration of 1917, encouraged extensive Jewish immigration to the region and contributed to the strengthening of Arab nationalism. The study provides a comprehensive evaluation of significant events during the mandate, particularly the Great Arab Revolt of 1936-1939, highlighting the escalating tensions and conflicts between the Jewish and Arab populations in Palestine. Thus, the critical role of historical events in understanding the current Israeli-Palestinian conflict is portrayed and the developments following the end of the British Mandate and their long-term effects on regional politics are discussed. This study offers an in-depth analysis of Palestinian history, providing the necessary historical and sociocultural context to better comprehend regional conflicts.

**Keywords:** *Arab Revolt, British Mandate, Jewish immigration, Arab nationalism, Palestine.*

### Extended Abstract

The British Mandate in Palestine, established after World War I and officially marked by the Balfour Declaration in 1917, set the stage for significant socio-political shifts within the region. This period was crucial for understanding the dynamics between the Arab and Jewish populations and the development of Arab nationalism. This study aims to explore the impacts of the British Mandate policies on Palestinian Arab identity and the subsequent rise of Arab nationalism, focusing on catalytic events between 1917 and 1939, including the Great Arab Revolt. The

\* Dr. Öğr. Gör., Batman Üniversitesi Bölümler Koordinatörlüğü, Batman/Türkiye. ORCID:0009-0007-8988-8884 E-posta: havvayavuzym@gmail.com

\*\* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Konya/Türkiye. ORCID: 0000-0003-3692-3168 E-posta: necmiuyanik@hotmail.com

objective is to critically assess how British policies influenced the political landscape of Palestine and to identify the long-term consequences of these policies on the Israeli-Palestinian conflict.

The research adopts a historical analysis approach, utilizing primary sources such as governmental records, contemporary newspaper articles, and firsthand accounts from the period. Secondary literature reviews further contextualize the findings within the broader historical discourse on Middle Eastern politics. This study also integrates geopolitical analysis to understand the broader implications of British strategies and their aftermath on Arab-Jewish relations in Palestine. By using various sources, the study provides a multi-layered understanding of the mandate period's complexities.

The Balfour Declaration promised support for a 'national home for the Jewish people' while ostensibly protecting the 'civil and religious rights of existing non-Jewish communities'. This dual commitment led to inherent contradictions as Jewish immigration increased, spurred by Zionist movements and facilitated by British policies. The significant influx of Jewish settlers heightened tensions, as Palestinian Arabs faced displacement and economic marginalization. The Arab population perceived these developments as a direct threat to their livelihoods and cultural heritage, leading to increased resentment and resistance.

The analysis highlights critical incidents that intensified Arab-Jewish conflicts, such as the 1929 Western Wall disturbances and subsequent riots, which marked a significant escalation in communal violence. The British response, often military, did not address the root causes of unrest but rather focused on maintaining order, further alienating the Arab population. This period saw the British employing increasingly repressive measures to quell Arab dissent, which only deepened the divide.

The Great Arab Revolt from 1936 to 1939 represented a pinnacle of Arab resistance against British policies and Jewish immigration. Triggered by continuous land sales to Jewish settlers and fears of losing majority status, the revolt included widespread strikes, boycotts of Jewish goods, and violent clashes. The British military crackdown was harsh, involving punitive measures such as house demolitions, extensive arrests, and execution of rebels, which only entrenched feelings of betrayal among the Palestinian Arabs.

The socio-economic changes instigated by the British Mandate policies had profound impacts on the Palestinian social fabric. Land transactions often dispossessed Arab peasants, disrupting their ancestral connections to the land and fueling socio-economic instability. As Jewish communities became more economically dominant, the economic disparities contributed to intensifying the conflict. The British administration's failure to effectively manage these tensions and their tilt towards Zionist aspirations exacerbated the situation, setting the stage for the 1947 UN Partition Plan and subsequent regional upheavals.

Additionally, the British Mandate facilitated the institutional frameworks that would later influence the state-building processes in both Israel and the emergent Palestinian territories. The legacy of British administrative structures, legal frameworks, and military strategies left an indelible mark on the governance and political strategies of both communities.

This study the enduring legacy of this era underscores the complex role of colonial powers in regional conflicts and the long-lasting consequences of colonial legacies.

The British Mandate period was a critical epoch in the history of Palestine through series of events that would lead to decades of conflict. The legacy of this era is a testament to the profound impact of colonial policies on regional dynamics and national identities. Understanding this

period is essential for any comprehensive analysis of the Israeli-Palestinian conflict and offers insights into the importance of considering historical context in the resolution of long-standing regional disputes. This research contributes to the historical narrative by providing a detailed examination of the British Mandate's role in shaping Palestinian Arab identity and nationalism. It calls for a reevaluation of the period in light of contemporary challenges in Middle Eastern politics, suggesting that lessons from this time are crucial for informing current and future peace efforts in the region.

## Giriş

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilaf devletleri tarafından oluşturulan manda sistemi, Arap dünyasını çeşitli devletlere ayırmış ve Filistin'i Bilad-ı Şam'dan koparmıştı. Filistin'i diğer manda yönetimlerinden ayıran en önemli fark ise Filistin'de 2 Kasım 1917 tarihinde ilan edilen Balfour Deklarasyonu ile Yahudilere Filistin topraklarında *Ulusal Yurt* vaadi olmuştu. Manda belgesiyle onaylanan deklarasyon metni, Filistinli Arapları günden güne artan “Yahudi yerleşimi” sorunuyla baş başa bırakmıştı. Siyonistler, Filistin'de halk için en temel kaynak olan toprağı Filistinlilerin elinden almaya devam ederek Filistinli Araplara rakip ekonomik ve politik bir yapı kurmaya başlamışlardı. Bunun sonucunda ise Siyonizm ve Yahudi göçüne karşı bir tepki olarak Filistin milliyetçiliğı ortaya çıkmıştı (Gelvin, 2019: 263). Bu duruma tepki olarak Arthur J. Balfour, “Araplar söz konusu olduğunda -büyük, ilginç ve çekici bir ırk- umarım ...tüm Büyük Güçler arasında özellikle İngiltere'nin, onları yüzyıllardır boyunduruğı altında tutan, acımasız fatihlerinin zulmünden kurtardığını hatırlayacaklardır. ...Umarım tüm bunları hatırlayarak, coğrafi olarak ne kadar büyük olursa olsun, tarihsel olarak ne kadar büyük olursa olsun, şu anda Arap topraklarında bulunan ve yüzlerce yıldır bu topraklardan ayrı tutulan insanlara verilen bu küçük çentige kin duymazlar.” (Dugdale, 1937: 161), sözleriyle, geniş Arap coğrafyasında sayıları günden güne artan Yahudi yerleşimlerini küçük bir çentige benzetmişti. A.J. Balfour'un bildirgesinden bu yana geçen yıllar içinde Filistin'deki Yahudiler ve Araplar arasındaki ilişkiler birçok krizden geçmiştir. 1936-1939 İsyanı bunların en önemlilerinden birisidir.

1928 yılında Filistin'de Yahudilerin ve Filistinli Arapların Batı Duvarı'ndaki (Ağlama Duvarı) dini uygulamalar ile ilgili yaşadıkları anlaşmazlıklar, 1929 yılında Kudüs'te başlayan ve diğer şehirlere de sıçrayan ayaklanmalara yol açmıştı. İngiltere ayaklanmaların nedenleri araştırmak üzere Filistin'e Sör Walter Shaw başkanlığındaki Shaw Komisyonu ve John Hope Simpson Komisyonlarını göndermişti (Report of the Commission on the Disturbances, 1930: 2; Harms and Ferry, 2008: 77-78). Bu komisyonların yanı sıra İngiltere Sömürgeler Bakanı Lord Passfield, Başbakan Ramsay MacDonald'ın onayıyla Filistin'deki anlaşmazlıkların son bulması amacıyla yeni bir rapor hazırladı. 1930 yılında Passfield White Paper adıyla yayınlanan bu rapor, 1922 yılında Churchill tarafından hazırlan Beyaz Kitap gibi, Filistin'de Yahudi ve Arap iş birliğine dayanan bir yönetim tavsiye etse de özünde Filistin'deki arazi meseleleri ve bölgeye yapılan yoğun Yahudi göçleri konusunda Arap rahatsızlıklarının belgelemişti (Armaoğlu, 2020: 60-61). 1924 yılı

itibariyle Filistin'e yapılan Yahudi göçünde büyük bir artış yaşanmıştı. Shaw Komisyonu raporuna göre, 1924 yılında 12.856 ve 1925 yılında 33,801 Yahudi Filistin'e göç etmişti (Report of the Commission on the Disturbances, 1930: 101). 1929 yılına gelindiğinde ise toplam da 940.000 kişilik Filistin nüfusunun 160.000 kadarı Yahudiydi (Turnberg, 2021: 125).

Passfield Raporu, Filistin'deki meselenin özünü göç, toprak ve işsizlikle ilgili sorunlar olarak belirtmişti. Raporda bu sorunların ekonomik olduğu kadar siyasi yönlerle de yakından ilişkili olduğu belirtilmiş ve Filistin'de barış ve refah koşullarının, bunların çözümüne bağlı olduğunu vurgulanmıştı. Ayrıca, mevcut Arap yerleştirme yöntemleriyle, çeşitli Yahudi kuruluşlarının yedekte tuttuğu gelişmemiş araziler dışında, yeni göçmenlerin tarımsal yerleşimi için uygun arazi marjı kalmadığı ve Filistin Hükûmetinin, Yahudi yerleşimine açılacak geniş boş arazilere sahip olduğunu düşünmenin bir yanılgı olduğundan da bahsedilmişti. Bununla birlikte raporda, Filistin'deki ekilebilir arazi alanının (Birüssebi hariç) 6.544.000 dönüm olduğuna dikkat çekilerek, sulanmayan arazilerde bir Arap çiftçi ailesinin makul bir yaşam standardına sahip olması için en az 130 dönümlük bir alana gereksinim olduğu da belirtilmişti. Arap çiftçilere, 130 dönümlük bir arazi sağlamak için yaklaşık 8 milyon dönümlük ekilebilir araziye ihtiyaç vardı. Fakat Filistin'de tutarlı bir arazi geliştirme politikası izleyen yegâne kurumların, kamu ve özel Yahudi Kolonizasyon örgütleri olduğu belirtilmişti. Ayrıca Yahudi yerleşimcilerin sahip oldukları avantajlarla (sermaye, bilim ve organizasyon) kayda değer ilerlemeler gerçekleştirildiğinin altı çizilmişti. Arap nüfusu, Yahudi yerleşimcilerin sahip olduğu avantajlardan yoksun olmasına rağmen, doğumların ölümlerden fazla olması nedeniyle büyük bir hızla artarken, beslenmesi için mevcut arazinin yaklaşık bir milyon dönümü Yahudilerin eline geçtiği için azalmıştı (Palestine Statement of Policy, 1930: 15-17). Siyonistlerin Filistin'i haksız bir toprak olarak tanımlamasının tersi olarak, Filistin topraklarının Filistinli Arapların ihtiyaçlarını ancak karşıladığını hatta yetersiz kaldığını belirten Passfield Raporu, Filistin'e Yahudi göçünün devam etmemesi ve Yahudilere toprak satışının durdurulmasının Filistinli Araplar ve Yahudiler arasındaki sorunları ortadan kaldıracağını belgelemişti.

Passfield Raporu önerilerinin aksine, 1931 yılında Siyonistlerin Filistin'den büyük miktarlarda toprak satın almaları yaklaşık yirmi bin Filistinli çiftçi ailesinin topraklarından sürülmelerine yol açtı. Filistinli çiftçilerin yüzde 30'a yakını topraksızdı ve yüzde 75-80 kadarı da yaşamını sürdürebilecek kadar toprağa sahip değildi (Gelvin, 2019:263). 1933 yılı başlarında da Almanya'da Nazi (Nasyonal-Sosyalist) Partisi'nin iktidara gelmesi hem Filistin meselesinde hem Arapların tutumunda hem de Yahudilerin ve Siyonistlerin tutumunda bir dönüm noktası teşkil edecekti. Nazilerin Yahudi düşmanlığı, Almanya'daki ve komşu ülkelerdeki Yahudilerin kitleler halinde yeni bir göç dalgasına sebep olmuştu (Armaoğlu, 2020: 51). Özetle; 1929 Ağlama Duvarı soruşturmalarının kanunlaşmaması, milliyetçi duygulara sahip genç Müslümanların artması, 1929 Büyük Buhran sonrası dünya genelinde ekonomik durgunluk yaşanması, Filistin'de Araplar arasında işsizliğin artması, Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı Almanya'da Adolf Hitler'in iktidara

gelmesinin bir sonucu olarak kitlesel Yahudi göçlerinin bu dönemde giderek artması, Filistin halkının yönetime ve Yahudilere karşı başlattığı en şiddetli ayaklanmalardan biri olan, 1936-1939 Büyük Arap İsyanına neden olmuştur.

### 1. 1936-1939 Büyük Arap İsyanı

Yahudiler ve Filistinli Araplar arasındaki gerginlik 1935 sonbaharından itibaren artmıştı. Bu durum Siyonistlerin, Filistinliler için özerk yönetim kurumlarının kurulmasına karşı çıkmasından kaynaklanmıştı. Ayrıca 1936 yılının Şubat ayında hükümet, Yafa'da üç okul inşa etmek için bir Yahudi taşeronla sözleşme imzaladı. Fakat taşeron, Arap işçileri işe almamaya karar verdi ve bu durum sonunda daha büyük bir çatışmanın temelleri atıldı (Ayyad, 1999: 152). Bu dönemde Filistin'de Siyonist arazi alımları hızla sürmekteydi. 1935 yılında 62.000 Yahudi Filistin'e gelmişti. 1936 yılına gelindiğinde ülkede 400.000 Yahudi vardı ve bu toplam nüfusun üçte birinden biraz fazlaydı (Black & Morris, 1991: 3).

Filistin için Yasama Meclisi önerisi ise, 1936 yılının Şubat ve Mart aylarında Londra'daki Lordlar ve Avam Kamaralarında tartışılıp geri çevrildi. Meclisin kurulması için Yüksek Komiser Arthur Grenfell Wauchope'un çabaları hiçbir sonuç vermedi. Buna karşılık Sömürgeler Bakanı, 2 Nisan 1936 tarihinde Filistinli parti temsilcilerini görüşme yapmak için Londra'ya çağırdı. Hacı Emin el-Hüseynî ile Yüksek Komiser arasındaki görüşmeler dönem boyunca sürdü. Yahudilerin Araplarla denk meclis oluşturulmasına yanaşmayacakları anlaşıncaya, Emin el-Hüseynî daha esnek davranarak hükûmeti bir tek Araplarla anlaşmaya zorlamaya çalıştı fakat başarılı olmadı (Elpeleg, 1999: 79-80). İngiliz politikasında Araplar için tam bir geri dönüş olmuştur. Arapların içinde bulunduğu durumun yarattığı hayal kırıklığı ve umutsuzluk geleceğe yönelik korkularını artıyordu. Bu durum tek başına o dönemde bir patlamaya yol açmayabilirdi. Ancak kendilerinden önce komşuları ve akrabaları olan Irak, Suriye ve Mısır örnekleri vardı. Bu ülkeler de özyönetim talep edilmiş ve reddedilmişti. Fakat sonrasında Mısır, Irak ve Suriye'de çıkan isyanlar üzerine özyönetim talepleri kabul edilmişti. Suriye'de ilk etapta bu talep henüz yürürlüğe girmemiş, ancak erken bir tarihte Irak ve Mısır modelinde özyönetim ve bağımsızlık için kesin bir söz verilmişti. Suriye'de de halk tarafından atılan son adım, yedi hafta sonra Fransızları teslim olmaya zorlayan bir genel grev olmuştur (Hyamson, 2022: 169). 1936'daki Arap ayaklanmasının başlangıç sebeplerinden bir diğeri ise 1935 yılında Belçika'dan çimento yüklü olarak gelen bir vapurda, Yahudiler tarafından ısmarlanmış, Yahudilerin gizlice hazırlandığını gösteren gizli silahların bulunmasıydı (Karasapan, 1942: 165-166).

Filistin'de olaylar 15 Nisan 1936 Çarşamba akşamı, birkaç silahlı Filistinlinin, Anabta Köyü ile Nur Şems'teki İngiliz gözetli kampı arasındaki dar yolu kapatarak, silah ve mühimmat satın almak için para talep etmek için yaklaşık yirmi aracı durdurmasıyla başlamıştı (Black & Morris, 1991: 1). Arapların Yahudi arabalarına saldırısı sonucunda iki Yahudi öldürüldü ve üçüncüsü yaralandı. Ertesi gün bazı Yahudiler, önceki gün öldürülen iki Yahudi'nin intikamını almak için Mlabbis yakınlarındaki yolda iki

Filistinli erkeği öldürdü (Ayyad, 1999: 152-153). Öldürülen Yahudilerden birinin 17 Nisan'da Tel Aviv'de yapılan cenaze töreni, öfkeli Yahudi gösterilerine yol açtı. Tel Aviv'de Araplara yönelik bir dizi saldırı başladı. Nisan ayının sonunda, Arapların öldürüldüğüne dair asılsız söylentilerle heyecanlanan Arap çeteleri Yafa'da Yahudilere saldırmaya başladı. Askerlerle takviye edilen polis isyancıları dağıttı (Palestine Royal Commission Report, 1937: 96).

15 Nisan 1936'da kitlesel karışıklıklar patlak verdiğinde, olağanüstü hâl durumuna hazırlanan İngiltere Yüksek Komiseri, 1931 Kararnamesini Konsey'de ilan etti ve 19 Nisan 1936 günü saat 21.00'de 'ihtiyati tedbir' olarak Acil Durum Düzenlemelerini ilan etti. Eş zamanlı olarak Yafa ve Tel Aviv için akşam 7'den sabah 5'e kadar sokağa çıkma yasağı emrini verdi. Acil Durum Düzenlemeleri aynı gün Filistin gazetesinin olağanüstü baskısına ek olarak yayınlandı (Hughes, 2019: 62).

1935 sonbaharından itibaren Filistin'de artan Yahudi göçüyle birlikte Siyonistlerin, Filistinliler için özerk yönetim kurumlarının oluşturulmasına karşı çıkması, bölgedeki etnik ve politik gerginlikleri tırmandırmıştır. 1936 yılında Yafa'da üç okulun inşaatı için bir Yahudi taşeronla anlaşma yapılması ve bu taşeronun Arap işçileri işe almama kararı, Arap toplumunda büyük bir hayal kırıklığı ve öfke yaratmıştır. Bu durum, Yahudi ve Arap toplulukları arasında daha derin bir ayrılmaya yol açmış ve çatışmaların fitilini ateşlemiştir.

Bu dönemde Filistin'deki hızlı Yahudi nüfus artışı, ülkedeki demografik dengeleri bozmuştu. Ülkedeki Yahudi sayısının 1936 yılında 400.000'e ulaşarak toplam nüfusun üçte birinden fazlasını oluşturması, Filistin Arapları arasında bir tehdit algısı yaratmıştı. İsyen hem Siyonist politikalarına hem de İngiliz Manda İdaresine karşı Filistinli Arapların geniş çaplı hoşnutsuzluğunu ve direnişini göstermektedir. Arap işçilerin çalışma hayatından dışlanması, sadece ekonomik bir mesele olmanın ötesinde, siyasi ve toplumsal bir reddiye ifade etmiş ve Filistinli Araplar için ülkede var olan adaletsizliği derinleştirmişti. İngiltere Yüksek Komiserinin acil durum düzenlemeleri ve sokağa çıkma yasağı gibi sert güvenlik önlemleri alması, İngiliz Manda İdaresi yönetim anlayışının, bölgedeki etnik ve politik gerilimleri yatıştırmaktan ziyade, bu gerilimleri daha da artırdığını göstermektedir. Ayrıca, İngiltere'nin Filistinli Arapların taleplerine duyarsız kalması ve sadece Yahudi toplumunun çıkarlarını gözetmesi, İngiliz politikasının tarafı yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır. 1936 Filistin Arap İsyanı başladığı tarihte Türkiye'nin Kudüs Konsolosu ise Ahmet Umar Bey'di. Ahmet Umar Bey görevde bulunduğu dönemde Filistin'e yaşanan bu olayların yakın şahidi olmuştu.

## **2. Dönemin Türkiye Kudüs Konsolosu Ahmet Umar'ın Ayaklanmaya Dair Gözlemleri**

Türkiye tarafından Kudüs Başkonsolosu olarak 19 Kasım 1934 tarihli kararname ile Ahmet Umar atanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 534/37338/149770/1; 534/37339/149864/15). 1938 yılı Temmuz ayına kadar Kudüs'te

görev yapan (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30-11-1-0) Ahmet Umar, Hariciye Vekâletine gönderdiği resmi yazılar ile 1936 yılı itibarıyla Filistin’de başlayan genel grev ve şiddet olaylarına dair gözlemlerini Türkiye’ye iletmıştır. A. Umar, 21 Nisan 1936 tarihinde Filistin’de Araplar ve Yahudiler arasında başlayan olaylar hakkında; devam eden Yahudi göçünden memnun olunmaması, yasama konseyi kurulması hakkındaki teklifin Yahudiler tarafından kabul edilmemesi, Suriye’deki son siyasi hadiselerden cesaret almış olan Filistin Arap partileri önderlerinin gazetelerdeki neşriyatından, Arap muhitinde İngiltere aleyhine bir cereyan hasıl olduğunu ve Yahudi düşmanlığının kat kat arttığından bahsetmişti. A. Umar:

“19 Nisan’da, Yafa caddelerinde daha sabahtan toplanmaya başlayan halk Tel Aviv’e giden otomobil ve otobüsleri durdurmuşlar, polis kuvvetleri yetiinceye kadar 7 Yahudi öldürmüşler ve 42’sini de yaralamışlardır. Araplardan, kısmen polis kurşunu ve kısmen Yahudiler tarafından atılan silahlardan 5 ölü ve 12 kadar yaralı vardır. Başlayan olaylar üzerine Kudüs’teki İngiliz askerî kampından bölgeye kuvvet sevk edilmiş ve örfi idare ilan edilmiş fakat olayların önüne geçilememiştir. Arapların Tel Aviv ile Yafa arasındaki bir Yahudi mahallesini yakmalarına karşı Yahudiler de Tel Aviv’in doğusunda bir Arap köyünü yakmışlardır. Filistin’in Kudüs, Nablus, Hayfa gibi büyük şehirlerinde, Arap mağazaları kapanmış ve toplantılar yapılmak istenilmiş fakat güvenlik güçleri tarafından buna izin verilmemiştir. Arap siyasi partileri başkanları Yüksek Komisere telgraf çekerek hadiselerin, İngiltere’nin sürdürdüğü kötü siyasetten kaynaklandığını belirtmişlerdir.” (Türk Diplomatik Arşiv Belgelerinde Filistin<sup>1</sup>, 2023: 59-60), sözleriyle bölgede başlayan olayları aktarmıştı.

20 Nisan’da Nablus’ta Yüksek Arap Komitesi oluşturulmuştu. Komite yaptığı toplantıda ülke genelinde genel grev ilan edilmesine ve Arap talepleri kabul edilene kadar grevin sürdürülmesine karar verdi. Nisan ayı sonuna kadar Filistin’deki tüm kentlerde ve bazı büyük köylerde Ulusal Komiteler kuruldu. 21 Nisan’da beş birleşik partinin liderleri Nablus’ta alınan kararı kabul ettiler ve ertesi gün işçilik, taşımacılık ve esnafılık yapan tüm Arapları genel greve çağırdılar. 25 Nisan’da tüm Arap partilerinin katıldığı bir toplantıda başkanlığına Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseynî, sekreterliğe Avni Bey Abdülhadi, Saymanlığa Arap Bankası Müdürü Ahmed Hilmi Paşa, üyeliğe ise Kudüs Belediye Başkanı Dr. Hüseyin el-Halidi, Ragıp Neşasıbi Bey, Cemal Bey el-Hüseynî, Abdüllatif Bey Selah, Yakup Efendi el-Guseyn, Yakup Efendi Ferrac, Alfred Rock (Roche)’un seçildiği daha sonra Yüksek Arap Komitesi olarak anılacak olan bir komite kuruldu. Filistin Hristiyan Araplarından Rum Ortodoks Yakup Ferrac ve Roma Katoliklerini temsilen Alfred Rock’da üyeler arasında yer almıştı. Din ve mezhep fark etmeksizin bütün Filistinli Araplar birleşmişlerdi (Palestine Royal Commission Report, 1937: 96; Karasapan, 1942: 168). Kurulan bu komite daha önce faaliyet gösteren Arap İcra Komitesinin yerini almaktaydı (Armaoğlu, 2020: 52).

1 Bundan sonraki referanslarda Türk Diplomatik Arşiv Belgelerinde Filistin TDAF kısaltması ile verilecektir.



25 Nisan'da ilk manifestosu yayınlanan Yüksek Arap Komitesi, komite oluşumunu açıklayarak siyasi programının ana bileşenlerini açık şekilde vurguladı (Ayyad, 1999: 155). Komite; İngiltere Hükûmeti, mevcut politikasını temelden değiştirene kadar genel grevi sürdürme kararı aldı. Ayrıca Arap ulusal taleplerini de şu şekilde yeniden belirledi: Yahudi göçünün ve Arap topraklarının Yahudilere devrinin yasaklanması, temsili bir konseye karşı sorumlu bir Ulusal hükûmetin kurulması (Palestine Royal Commission Report, 1937: 97). Bu taleplerin hiçbiri yeni değildi, ancak içinde bulundukları bağlam yeniydi. Filistinli Arap halkının artık “canına tak ettiği” anlaşılıyordu. Geçim kaynakları, toplumları, iktidar yapıları, yer, mekân ve boyut duyguları tehdit altındaydı ve kolektif bir umutsuzluk duygusu artık insanları harekete geçiriyordu (Milton-Edwards, 2009: 44).

İngiltere Yüksek Komiseri Arthur Grenfell Wauchope; Hizbülvatani el-Filistini Partisi Başkanı Cemal el-Hüseynî'yi, Eldifaa Partisi Başkanı Ragıp el Neşâşibî'yi, Elşebap Partisi Başkanı Yakup el-Guseynî'yi, Nablus'taki Elkitletül Vatanîye Başkanı Abdüllatif Salah ve diğer parti ileri gelenlerini yanına çağırarak bu gibi hadiselerin memleket emniyet ve iktisadiyatına büyük darbeler vuracağından bahsederek ahalinin galeyanını teskin için nüfuzlarını kullanmalarını rica etmiş ve hükûmetin herhangi bir hareketi bastırmak için tertibat aldığını ve şiddetli harekette tereddüt edilmeyeceğini söylemişti. Buna rağmen bütün partiler greve destekten vazgeçmemişti. A. Umar; “Yahudi aleyhtarlığı, 1929 senesinden çok fazla olmakla beraber, beş altı ay evvel İngiliz askerî kampları takviye edilmiş olduğundan hükûmetin vaziyete hâkim olacağına ve mezkûr tarihte cereyan etmiş olan hadiselerin tekerrürüne meydan verilmeyeceğine kanaatim vardır. Büyük şehirlerdeki umumi meydanlar askerî kuvvetler tarafından işgal edilmiş ve yüksek binaların üzerlerine mitralyöz konulmuş ve sokaklarda devriyeler ve teslih (silahlandırma) edilmiş otomobiller dolaşmaktadır.” (TDAF, 2023: 60), sözleriyle değerlendirmiş ve Filistin'de başlayan ayaklanmaların kısa sürede yönetim tarafından bastırılacağını belirtmiştir. A. Umar; mayıs ayıyla beraber halkın greve desteğinin sürdüğünü hatta Yafa ve Hayfa'da cuma namazından çıkan halk tarafından, greve rağmen dükkânlarını açanların camlarının kırılarak bu kişilere tepki gösterildiğini belirtmiştir. Yahudi mağazalarınınsa açık olduğunu söylemiştir. Müftü Emin el-Hüseynî'nin halkı greve teşvik etmek için Filistin'deki bütün siyasi partilerin katılımıyla Müdafaa-i Hukuk Komisyonu kurduğunu ve ayrıca Avukat Faiz Haddad'ın başkanlığı altında bir de grev komisyonu oluşturulduğunu sözlerine eklemiştir. A. Umar, kurulan heyetin; “bütün İslam devletleri reislerine ve bu meyanda Atatürk'e de çektikleri telgraflarla, İngiltere'nin tatbik ettiği Siyonist siyasetinden şikâyet ederek bu mukaddes yurdun kurtarılması için yardım ve müzaheret dilemişler ve cuma günü Emin el-Hüseynî'nin başkanlığı altında teşekkül eden bir heyetin Şark'ül Ürdün'e gidip Emir Abdullah'tan yardım istediklerini” de belirtmiştir.

A. Umar, Araplar arasında İtalyan propagandasının son günlerde fazlalaştığına da dikkat çekerek, İtalyanların Latin Kilisesi vasıtasıyla, fukaraya dağıtılmak üzere, grev heyetine gizlice elli bin İngiliz lirası verdiği söylentisi yayıldığını belirtmiştir. A. Umar, “...samimi bir dostum olan heyet reisinden yaptığım tahkikat neticesinde bu şayanın hakikat



olmadığı anlaşılmıştır. Mamafih, grevcileri idare eden ele başılardan bir ikisinin Kudüs İtalyan Başkonsolosu ile sıkı temas ve rabitaları, öteden beri malum bir keyfiyettir.” (TDAF, 2023: 61-62), cümlesiyle bu konudaki düşüncelerini de ifade etmiştir. Filistin’de İtalya etkisinin var olma meselesi Türkiye’de Açık Söz gazetesinin sütunlarında da şu cümlelerle kendisine yer bulmuştur: “...Filhakika İngiltere’nin Filistin’de takip ettiği siyaset, Arap âlemi içinde çok fena bir intiba uyandırmıştır. İngiltere aleyhine uyanan bu hislerden İtalya istifade etmediği ihmal etmemiştir. İtalya’nın da Afrika’da büyük bir Arap İmparatorluğu vardır. Ve Arabistan yarımadasında İngiliz ve İtalyan nüfuzu çarpışmaktadır.” (Açık Söz, 2 Eylül 1936: 2). Umar, hükûmetin sıkı tedbirleri sayesinde kısmen de olsa Filistin’de sükûnetin sağlanmış olduğunu fakat grev ve boykotun ilk gündeki şiddetiyle hâlen devam ettiğini ayrıca ülkede bütün Arap dükkânlarının kapalı, otomobil ve otobüsleri işlememekte olduğunu, bunun sonucunda Filistin’deki hayatın çok pahalılaştığı ve bazı günler yiyecek bulunamadığını belirtmiştir (TDAF, 2023: 63).

Arap siyasi parti başkanları, yaptıkları toplantılarda halkı greve teşvik etmenin yanı sıra İngiltere Hükûmetinin Yahudi göçü ve arazi satışını yasaklamadığı sürece greve devam edeceklerini söylemekteydiler. Bu hususların kabulüne dair İngiltere Hükûmetinden teminat verilmedikçe Londra davetini de kabul etmeyeceklerini ilan etmişlerdi. Hatta son bir toplantıda istekleri yerine getirilmezse mülki itaatsizlik de ilan edeceklerini ifade etmişlerdi (TDAF, 2023: 63). 5 Mayıs 1936 tarihinde Yüksek Komiser A. G. Wauchope, Yüksek Arap Komitesine, kanun ve düzenin sağlanmasında hükûmete yardımcı olmaları için başarısız olan bir çağrıda bulunmuştur. 8 Mayıs’ta Kudüs’te bir Ulusal Komiteler Konferansı düzenlenmiş ve konferansta sadece grevin sürdürülmesine değil, Arapların vergi ödemeyi reddetmesine de karar verilmişti. Arap Araba Sahipleri ve Şoförleri Komitesi tarafından yayınlanan manifesto, vergilerin ödenmemesi çağrısında bulunurken ayrıca Yüksek Arap Komitesi’nden tüm Arap hükûmet memurlarının greve gitmesini sağlamalarını istemiştir (Palestine Royal Commission Report, 1937: 97).

14 Mayıs 1936 tarihinde Yüksek Komiser, A. G. Wauchope, Arap parti liderlerini iki defa yanına davet ederek taleplerinin Londra’ya çağrılan heyetle yapılacak anlaşmada tespit edilmedikçe şimdiden kabul edilme imkânı olmadığını bildirmiş ve kendilerine, halkı büyük zararlara ve sefaletle sürükleyecek greve son vermelerini ve sükûnetlerini muhafaza ile beyhude masum kanı dökülmesinin önüne geçmelerini tavsiye etmişti (TDAF, 2023: 67). Komite ise kendileri sorumlu olmasa da “sivil itaatsizlik” yönündeki ajitasyonun ulusal duyguların kendiliğinden bir ifadesi olarak görülmesi gerektiğini ima ederek, Yahudi göçü askıya alınmadıkça yasadışı eylemi kontrol etmek ya da grevi sona erdirmek için nüfuzlarını kullanamayacaklarını belirtmişti. Yüksek Komiser ise, “temel” bir politika değişikliğini kabul etmemiş ve 18 Mayıs 1936’da altı ay için 4500 göçmeni kapsayan Çalışma Programını onaylamıştı (Palestine Royal Commission Report, 1937: 97). A. Umar; “grevin kırk gündür tüm şiddeti ile devam ettiğini ve Yüksek Komiserin 4500 göçmen vesikasına izin verdiğini ilan etmesinin halkın tepkisine neden olduğunu ve durumun içinden çıkılması müşkül bir vaziyet aldığını belirterek hükûmetin, Kudüs ve Yafa gibi büyük şehirlerdeki grev komiteleri başkanlarını ve elebaşlarını tutuklayarak,

üçer altışar ay süreyle güneyde, çöl ortasında Auja al-Hafir denilen Türklerden kalma eski bir askerî kampa sürdüğünü ve bu sürgün keyfiyeti de sükûneti iade edeceğine halkın galeyanını arttırdığından” bahsetmiştir (TDAF, 2023: 68).

Filistin'e mayıs ayının ikinci haftasından itibaren Mısır ve Malta'dan askeri takviyeler gelmeye başlamıştır. Takviye birlikler, kilit noktaların savunulması, yollarda devriye gezmek, konvoylara eşlik etmek ve demiryolu hatlarını korumak için kullanılmış ve Tepelerdeki çetelere geniş çaplı bir saldırı yapılmamıştır. 23 Mayıs 1936'da ülkenin çeşitli yerlerinde 61 Arap kışkırtıcı tutuklanmış ve çoğu durumda polis gözetimi altında memleketleri dışında ikamet etmeye zorlanmışlardır (Palestine Royal Commission Report, 1937: 98). Grevin başlangıç tarihi olan 16 Nisan 1936'dan 25 Mayıs 1936'ya kadar meydana gelen olaylar sonucunda ölen, yaralanan ve tutuklananların bilançosu; Araplardan 22 ölü, 110 yaralı, 950 tutuklu; Yahudilerden 26 ölü, 175 yaralı, 250 tutuklu; Avrupalı asker ve polis dâhil 1 ölü ve yaralı 40 kişi olarak belirlenmiştir (TDAF, 2023: 68).

A. Umar; “çarşışmalar hakkında resmî tebliğler sükûtu muhafaza etmekle beraber yaptığım tahkikata ve sözlerine güvenilir kişilerin beyanatlarına göre son sistem silahlarla mücehhez bu çeteler İngiliz kuvvetlerine epeyce zayıat verdirmişlerdir. Halk, Yahudi göçünün akıbetini anlamış ve göçümün temadisi, bu topraklarda artık kendilerine bir hayat hakkını bırakmayacağını tamamen kavramış olduğundan ve öteden beri lider diye geçinen ve haddizatında İngiliz adamı olup efendilerinden aldıkları direktiflere göre hareket eden el-Hüseynî, el-Neşâşibi gibi tanınmış büyük aile reislerinin mahiyetlerini anlamış bulunduğundan kendi inisiyatifli ile hareket etmekte ve mandater hükûmeti tazip edici ve asayiş bozucu ne gibi bir harekât yapmak elinden gelirse ifadan geri durmamaktadır.” diyecektir (TDAF, 2023: 68).

A.Umar, “Arapların hayat ve mevcudiyetleri ile alakadar bu çok haklı dilekleri karşısında, (ortalık sükûnet bulduktan sonra bir tahkik heyeti “comité royal” gönderileceği) beyan edilmekte ve Araplar aleyhindeki tazyikler arttırılarak hiçbir şey vadetmeden hadiseleri kuvvetle önlemeye çalışılmaktadır.” (TDAF, 2023: 69), sözleriyle Filistin'deki olayları araştırmak ve son vermek amacıyla bölgeye Kraliyet Komisyonunun gönderileceğini belirtmiştir.

1936 yılı, Filistin'de ekonomik, etnik ve politik gerilimlerin tırmandığı bir dönem olmuştur. Kudüs Başkonsolosu A. Umar'ın gözlemleri, bu dönemde yaşanan olayların etkilerini detaylı bir şekilde yansıtmaktadır. A. Umar'ın raporları, Filistin'deki Arap ve Yahudi toplulukları arasında giderek derinleşen uçurumu, İngiliz mandasının politikalarının yarattığı hoşnutsuzlukları ve sonuçta ortaya çıkan şiddet olaylarını belgelemektedir. Umar'ın ifadelerine göre, Nisan 1936'da başlayan olaylar, Yahudi göçüne ve arazi alımlarına Arapların tepkisini ve Yahudilere yönelik düşmanlığın artışı göstermektedir. Bu dönemde Filistin'deki siyasi atmosfer, Suriye ve diğer Arap ülkelerindeki siyasi gelişmelerden etkilenmiş, bu da Filistinli liderlerin daha cesur ve kararlı hareket etmelerine yol açmıştır. Yafa'da Yahudilere yönelik şiddet olayları ve

bunun karşılığında Yahudilerin Arap köylerine saldırıları, karşılıklı şiddetin nasıl çıktığı gibi büyüdüğünün acı bir örneğidir.

İngiltere'nin politikaları ve yönetim biçimi, Arapların gözünde sürekli olarak meşruiyetini yitirmekteydi. Yüksek Arap Komitesinin oluşturulması ve genel grev kararları, Arap toplumunun politik taleplerinin ve İngiltere'den beklentilerinin somut bir ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. Arap toplumu, temsil edilme ve politikada söz sahibi olma konusunda ciddi adımlar atılmasını talep etmekteydi. Ancak; İngiltere'nin bu taleplere kayıtsız kalması ve sadece güvenlik önlemleri ile tepki vermesi, durumu içinden çıkılmaz bir hale getirmişti. A. Umar'ın raporları, İngiliz Manda İdaresinin Arapların artan hoşnutsuzluğunu ve Yahudi toplumunun güvenlik kaygılarını yatıştırmada ne kadar yetersiz kaldığını gözler önüne sermekteydi. A. Umar, Filistin'deki genel grevin sadece yerel bir protesto olmadığını, aynı zamanda ulusal ve uluslararası destek arayan bir hareket olduğunu vurgulamaktadır. Arap liderlerin, İtalya gibi dış güçlerden yardım talebi, Filistin'de İngiliz hakimiyetine duyulan güvensizliği ve yerel liderlerin uluslararası arenada destek arayışını ortaya koymaktadır.

### 3. Kraliyet Komisyonu Hazırlıkları

Sömürgelerden Sorumlu Devlet Bakanı William Ormsby-Gore, 19 Haziran 1936'da Filistin için kurulacak Kraliyet Komisyonu için, "Majestelerinin Hükûmetinin tek amacının, Filistin nüfusunun tüm kesimlerine adaletli davranmalarını sağlamak amacıyla tarafsız ve partizan olmayan bir rapor elde etmek olduğunu", beyan etmiştir. Ormsby-Gore; komisyon tarafından tavsiye edilen politika, hükûmet tarafından benimsenirse, bu politikanın korkmadan ya da kayırılmadan hayata geçirileceğini ancak özellikle Milletler Cemiyetine karşı yükümlülükleri göz önünde bulundurulduğunda, nihai sorumluluğun hükûmete ait olması gerektiğini ve rapor alınıp değerlendirilinceye kadar herhangi bir politika değişikliğinin düşünülmemeyeceğini de sözlerine eklemiştir (Palestine Royal Commission Report, 1937: 98). Ormsby-Gore, Avam Kamarası önünde, Kraliyet Komisyonu'nun çalışmaları sırasında Filistin'e Yahudi göçünün durdurulmasının ekonomik açıdan gerekçesiz olduğunu da belirtmişti. Kısacası Ormsby-Gore, Filistin'e Yahudi göçüne kapıyı açık tutmaya karar verdi ve bunun yanı sıra o dönemde 1800 Yahudi işçinin Filistin'e göçüne izin verdi. Onun bu açıklamaları ve uygulamaları ise Arapları umutsuzluğa sürükledi. Bu durum üzerine Yüksek Arap Komitesi, Kraliyet Komisyonu'nun tüm toplantılarını ve çalışmalarını boykot etme kararı aldı (Ayyad, 1999: 163). Bu karar üzerine 1936 yılının Haziran ayında, Avni Bey Abdülhadi dâhil olmak üzere önde gelen Arap liderlerinden bazıları Sarafand'daki "toplama kampında" gözaltına alındı (Palestine Royal Commission Report, 1937: 98).

1936 yılının Haziran ayında Filistin için Olağanüstü Hal Yönetmeliği, askerlere ve polise ateş açma, bomba atma ve yasa dışı silah bulundurma suçlarına verilecek cezaları artıracak şekilde genişletildi. Bu önlemlerin çok az etkisi oldu ve haziran sonunda yönetimin kendi saflarında bir zayıflama görülmeye başlandı. Yüksek Komiser'e 137 Arap üst düzey yetkili ve yargıç tarafından imzalanan bir muhtıra sunuldu. Bu memorandumun

öne çıkan noktaları ise; karışıklıkların, Araplar arasında büyük ölçüde resmi vaatlerin ve geleceğe yönelik güvencelerin değerine olan inancın yitirilmesinden kaynaklanan bir umutsuzluk duygusundan kaynaklandığı; hükûmetin, sorunun güç kullanılarak değil, ancak nedenlerinin ortadan kaldırılmasıyla durdurulabileceğini anlamamış olması; çıkmazın tek adil, insani ve onurlu çözümü olarak göçün durdurulması ve mevcut baskı politikasına karşı vicdani bir protesto yükseltilmesi önerileri sıralanmıştı. Saygılı bir dille ifade edilmiş olsa da hükûmetin iyi niyetine duyulan güvensizliğin haklı olduğunu kesinlikle ileri süren ve politikasını kınayan bu muhtıra, yönetimin siyasi olduğu kadar teknik bölümlerindeki yüksek mevkili memurlar da dâhil olmak üzere tüm üst düzey Arap yetkililer tarafından onaylanmıştı ve daha da dikkat çekici olanı tüm Arap yargıçlar tarafından imzalanmıştı. Muhtıra kabul edilmiş ve benzer bir muhtıra birkaç hafta sonra Kamu Hizmetinin İkinci Bölümündeki 1200 Arap memur tarafından sunulmuştu (Palestine Royal Commission Report, 1937: 98-99).

İsyanın başladığı tarihten itibaren ölenlerin sayısı bini geçmişti. Kudüs, Yafa ve Filistin'in belli başlı şehirlerinde akşam 19'dan sabah 5'e kadar sokağa çıkma yasağı getirilmişti (TDAF, 2023: 73). Fakat İngilizlerin tüm uygulamaları sonuçsuz kalmıştı. İngilizler, isyanı ezmeyi ya da yayılmasını önlemeyi başaramayınca, Filistin halkını isyanı sona erdirmeye ve İngiltere ile barışçıl bir şekilde müzakere etmeye ikna etmek için nüfuzlarını kullanmak için İngiliz yanlısı Arap yöneticilere yönelmişlerdi (Kadi, 1969: 12). Şark'ül Ürdün Emiri Abdullah, 6 Haziran 1936'da Yüksek Arap Komitesini Amman'a davet etti. Yüksek Arap Komitesi Yahudi göçü durdurulmadıkça, grevi durdurmayacaklarını bildirdi. 7 Ağustos'ta davetini tekrarladı (Palestine Royal Commission Report, 1937: 100). Şark'ül Ürdün Emiri Abdullah, Yüksek Komite ile büyük bir toplantı yaptı ve bu toplantıda, İngilizlerin Araplara karşı besledikleri sempatiden bahsetti ve tahkikat komisyonuna itimat edilmesini ve greve son verilmesini istedi. (TDAF, 2023: 74).

Bir sonraki hamle Irak'tan gelmişti. Irak Dışişleri Bakanı Nuri Paşa, 20 Ağustos 1936'da Filistin'e gelmiş ve hükûmet ile Arap liderler arasında gayri resmi bir arabulucu olarak hizmet vermeyi teklif etmişti (Palestine Royal Commission Report, 1937: 100). 22 Ağustos'ta Nuri Paşa, muhtırasını Yüksek Arap Komitesine göndermiş ve Irak halkını ve Filistinlileri birbirine bağlayan milliyetçi duyguya dayanan Irak Hükûmetinin, kendisini Filistinli Araplar ile İngilizler arasında arabuluculuk jesti yapmak zorunda bulunduğunu belirtmişti. Bu vaziyet aynı zamanda Irak ve İngiltere Hükûmetlerinin dostluk ve güçlü ittifak yoluyla birbirine bağlı olduğu gerçeğini de hesaba katıyordu (Ayyad, 1999: 159). Arap liderler Nuri Paşa'nın müdahalesini memnuniyetle karşılamışlar, ancak Nuri Paşa hükûmet adına hiçbir söz veremediği için görüşmeler kesilmişti. 30 Ağustos'ta Yüksek Arap Komitesi bir manifesto yayınlayarak "Irak Hükûmeti ile Majesteleri ve Ekselansları Arap Kralları ve Prenslerinin arabuluculuğuna" güvenmeye hazır olduklarını ve bu arada "Ulusun genel grevine bugüne kadar gösterdiği kararlılık ve inançla devam edeceğini" ilan etmişti (Palestine Royal Commission Report, 1937: 100).

Filistinli Arapların grevi ile başlayan olaylar kısa sürede ülkede şiddet eylemlerine dönüşmüştü. İngiliz yetkililer kamu düzeninin kontrolünü kaybetmiş ve isyancıların hedefi haline gelmişti. Karakolları ve devriyeler, isyancıların saldırılarına maruz kalmıştı. Askerleri ve polis memurları öldürülmüş ya da yaralanmıştı (Milton-Edwards, 2009: 44-45). Demiryolu hatlarına zaman zaman saldırılar olmuş iki tren raydan çıkararak ve bir köprü de havaya uçurulmuştu. Yollara barikatlar kurulmuş ve telefon telleri kesilmişti. Ancak en ciddi gelişme, aralarında Suriye ve Irak'tan gelen gönüllülerin de bulunduğu silahlı Arap çetelerinin tepelerde ortaya çıkmasıydı. Şimdiye kadar asker ve polis sadece gelişigüzel keskin nişancı ateşine maruz kalırken şimdi, onlara organize saldırılar yapılıyordu (Palestine Royal Commission Report, 1937: 98).

Bunun üzerine İngilizler, Irak, İrlanda ve Hindistan'da kurdukları baskı ve sindirme politikalarını Filistinliler üzerinde uygulamaya başladılar (Milton-Edwards, 2009: 45). Filistin'de bu dönemde askeri yönetim de değişikliğe uğramış ve Filistin askeri kuvvetler komutanlığına, General John Greer Dill atanmıştı. Mevcut olan 15.000 askere ek olarak İngiltere'den bir fırkanın daha gönderilmesi kararlaştırılmıştı (TDAF, 2023: 75; Açık Söz, 9 Eylül 1936: 2). İngiliz ordu kuvvetleri komutanı General J. G. Dill'in niyeti, Londra'daki yetkililerin onayına tabi bir sıkıyönetim rejimi kurmaktır. J. G. Dill, düzeni sağlama konusunda kararlıydı ve isyancılara ateş açılması, tutuklamalar, sokağa çıkma yasağı uygulanması ve yollara barikatlar kurulması gibi eylemleri Filistin'de belirleyici oldu. Bu önlemler şiddet seviyesinin kademeli olarak düşmesini sağladı (Harouvi, 2016: 62). Eylül sonunda ülkedeki İngiliz birliklerinin sayısı yaklaşık 20.000'e yükselmişti. Dahası, Yüksek Komiser ya da onun temsilcisi olarak Filistin Kuvvetleri Komutanı tarafından "sıkıyönetim" uygulanmasına yetki veren bir Konsey Emri çıkarılmıştı (Palestine Royal Commission Report, 1937: 101).

1936 yılında Filistin'de yaşanan olaylar, İngiliz yönetiminin bölgedeki politikalarının ve Arap-Yahudi çatışmasının boyutlarını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Kraliyet Komisyonu'nun kurulması ve Sömürgelerden Sorumlu Devlet Bakanı William Ormsby-Gore'un yaptığı açıklamalar, İngiliz hükûmetinin bölgedeki etnik çatışmaları tarafsız bir şekilde yönetme iddiasını yansıtmaktadır. Ancak bu süreç, Filistinli Arapların çıkarlarını göz ardı eden ve Yahudi göçüne devam edilmesi yönünde politikaların sürdürülmesi nedeniyle Arap toplumunda ciddi bir umutsuzluk yaratmıştır. Bu umutsuzluk, Arap liderlerin komisyon çalışmalarını boykot etme kararı almasına ve Filistin'de şiddet olaylarının daha da artmasına yol açmıştır.

Filistin'de yaşanan karışıklıkların kontrol altına alınamaması, İngiliz yönetiminin içinde bulunduğu zorluğu ve çıkmazı göstermektedir. İngilizlerin Arap isyanını bastırma çabaları, yalnızca askeri ve polisiye önlemlerle sınırlı kalmış, siyasi ve sosyal sorunların kökenine inilerek çözüm üretilememiştir. Bu durum, İngiliz yönetiminin sorunları anlama ve etkili çözümler üretme konusundaki yetersizliğini vurgulamaktadır. Arap liderlerin, Şark'ül Ürdün Emiri Abdullah ve Irak Dışişleri Bakanı Nuri Paşa gibi bölgesel figürlerle iletişime geçmesi, bölgesel bir çözüm arayışının ve Arap dünyasının Filistin

sorununa olan ilgisinin bir göstergesidir. Ancak bu girişimler, İngiltere'nin Filistin politikalarında somut bir değişiklik yapılmasını sağlamada başarılı olamamıştır.

#### 4. Filistin Kraliyet (Peel) Komisyonu

Karışıklıklar boyunca Arap kralları ve prensleri ile temas halinde olan Yüksek Arap Komitesi, ülkede portakal sezonunun başlaması üzerine; Kral Abdülazîz b. Suûd, Irak Kralı Gazi bin Faysal ve Şark'ül Ürdün Emiri Abdullah'tan aynı terimlerle ifade edilen barış çağrılarının gelmesini memnuniyetle karşıladı. Metin şu şekildeydi: "Yüksek Arap Komitesi Başkanı aracılığıyla oğullarımız Filistin Araplarına: Filistin'deki mevcut durumdan derin bir acı duymaktayız. Bu nedenle Kardeşlerimiz Krallar ve Emir ile daha fazla kan dökülmesini önlemek için sizi barışa çağırmaya karar verdik. Bunu yaparken, adaleti sağlayacağını beyan eden dostumuz İngiltere'nin iyi niyetine güveniyoruz. Size yardımcı olmak için çabalarımızı sürdürceğimize emin olmalısınız." (Palestine Royal Commission Report, 1937: 101). Filistin halkı, Ürdün, Suudi Arabistan, Irak ve Yemen yöneticileri müdahale edene ve Filistin halkına "sessiz kalmaları" çağrısında bulunan telgraflar gönderene kadar, Arap arabuluculuğu ilkesini reddetmiş ve silahlı mücadelesini sürdürmüştü. Arap arabuluculuğunun halk tarafından reddedilmesine rağmen, Yüksek Arap Komitesi, Arap arabuluculuğu ilkesini onayladığını ilan eden ve Filistin halkını, 12 Ekim 1936'dan itibaren grev ve kargaşayı sona erdirmeye çağıran bir bildiri yayınladı (Kadi, 1969: 12). Tam 176 gün devam eden grev, Arap Krallarının İngiltere Hükûmetinin onayıyla yayınladıkları beyanname ile son buldu. Altı aya yakın devam eden grev sonucunda, hemen hemen hiçbir sonuç elde edilememişti (TDAF, 2023: 78).

Yüksek Arap Komitesinin grev boyunca yürüttüğü faaliyetler Arap liderlerin İngilizlerle Filistin'in geleceği konusunda müzakereler yapılması karşılığında Filistinlilere vazgeçme çağrısında bulunmasıyla sona ermişti. Bu durumu İngilizlerin 1936 sonbaharında Filistin'e gönderdiği Filistin Kraliyet Komisyonu'nun (Peel Komisyonu) tavsiyeleri takip etti (Kabha, 2013: 10; Açık Söz, 5 Ağustos 1936: 2). Soruşturma komisyonunun başkanı Lord Peel tavsiyelerini sunmadan önce, 1937 yılında üç kez Filistin'i ziyaret etmişti (Pappe, 2007: 141). İngiltere'den 5 Kasım'da hareket eden Komisyon, 11 Kasım'da Kudüs'e vardı (Palestine Royal Commission Report, 1937: 102). Filistin Yüksek Komiseri tarafından karşılanan komisyon, hükûmet konağındaki merasim sonrası çalışmalarına başlamıştı (TDAF, 2023: 79). Komisyon; "Nisan ayında Filistin'de meydana gelen karışıklıkların altında yatan nedenleri tespit etmek" için görevlendirilmişti, ancak aynı zamanda Manda idaresinin uygulanması, İngilizlerin Araplara ve Yahudilere karşı yükümlülükleri, bölgedeki şikâyetlerin varlığı ve "bunların ortadan kaldırılması ve tekrarlanmasının önlenmesi için tavsiyelerde bulunmak" hakkında daha geniş bir soruşturma yapmakla görevlendirilmişti. Altı kişilik Komisyon Kudüs'te bulunan Palace Hotel'de yapmış oldukları 70 oturumda 100'den fazla tanığı dinledi. İngiltere Hükûmetinin çalışmalar devam ederken Filistin'e Yahudi göçünü askıya almaması nedeniyle Ocak 1937'nin başlarından neredeyse sonuna kadar duruşmaları boykot eden Yüksek Arap Komitesinin yanı sıra Yahudiler, komisyon üzerinde açık ara daha iyi bir izlenim bırakmışlardı (Black & Morris, 1991: 11).



Peel Komisyonu, 1937 yılının Temmuz ayında Filistin'in bölünmesini önerdi. Komisyon ayrı ayrı Yahudi ve Arap devletleri kurmayı önermişti (Stein, 1987: 202). Komisyon önerisine göre; Filistin Mandası sona erdirilmeli ve Irak ve Suriye'deki emsallere uygun olarak yerini bir Antlaşma Sistemine bırakmalıdır. Kutsal Yerler için yeni bir manda kurulmalıdır. Mandaterlik tarafından bir yandan Şark'ül Ürdün Hükûmeti ve Filistin'de yaşayan Arapların temsilcileri ile diğer yandan da Siyonist Örgüt ile İttifak Antlaşmaları müzakere edilmelidir. Bu Antlaşmalar, uygun olabilecek en kısa süre içinde, iki egemen bağımsız Devletin kurulacağını ilan edecektir. Biri, bir sınırın doğu ve güneyinde kalan kısmıyla birleşmiş Şark'ül Ürdün'den oluşan bir Arap Devleti; diğeri, Filistin'in bu sınırın kuzey ve batısında kalan kısmından oluşan bir Yahudi Devletiydi (Palestine Royal Commission Report, 1937: 381).

Peel'in önerisi tarafların toprak ayrılığı konusunda anlaşması ya da çekirdek bir devletin azınlık bir gruba toprak bırakması değil, dayatılan bir dış kararla toprakların parçalanmasıydı. Filistinli Araplar, devlet kurma yoluyla boşanmak isteyen ayrılıkçılar değil, sadece topraklarının tamamı üzerinde kendi kaderlerini tayin etme haklarını talep ediyorlardı. Onların istekleri ve hakları açıkça göz ardı edildi. Peel, Filistin topraklarını Siyonistlere bırakarak Filistin'de İngilizlerin yarattığı bir sorunu çözmeyi öneriyordu. Filistinli Araplardan, yüzlerce yıldır üzerinde yaşadıkları topraklar üzerinde devlet olmanın toprak bütünlüğü olmaksızın gelecekte bağımsızlık tasavvur etmeleri isteniyordu (Milton-Edwards, 2009: 48). Peel Komisyonu tarafından Yahudi devleti için çizilen sınırlar, o zamana kadar Yahudi toprak satın alma parametrelerini neredeyse tam olarak yansıtıyordu (Stein, 1987: 202). Bu durum üzerine Filistin'in kuzeyinde 1937 baharında şiddet hareketleri tekrar başladı (Açık Söz, 11 Mart 1937: 2; Açık Söz, 16 Mart 1937: 1). Peel Komisyonunun sunduğu rapor Filistin'deki olayları çözüme kavuşturmaktan ziyade daha da karmaşık hâle getirmişti. Komisyon kararları Arapları ve Yahudileri memnun etmemiştir.

## 5. Bölünmenin Reddi

Peel Komisyon raporu üzerine, Arap Ulusal Kongresi ve Arap Kongresi Meclisi İslami Reisi Müftü Emin el Hüseyin'in gayretleri ile Filistin meselesinin görüşülmesi için Suriye'de Bludan Otelinde 8 Eylül Çarşamba günü bir toplantı düzenlendi. Açılış töreninde Mısır, Irak, Şark'ül Ürdün, Suriye, Lübnan ve Filistin'in belli başlı isimlerden 450 kadar kişinin katıldığı kongrede, ilk celsede yapılan seçimlerde kongre birinci başkanlığına Naci el-Süveydi, ikinci başkanlığa Muhammet Alube ve üçüncü başkanlığa Şekib Arslan seçilmişti. Kongrenin son toplantısında yayımına karar verdiği beyanname ile şu kararlar alınmıştı: Bir faal komite oluşturulacak ve bu komitede her Arap memleketinden bir üye bulunacak ve Kongre, Tahkik Komisyonunun Filistin'i taksim hakkındaki teklifini ve İngiltere'nin Filistin'de yürüttüğü politikayı reddedecekti. Kongre, Mandanın iptali, İngiltere Hükûmeti ile sözleşme yapılması ve Filistin'e Yahudi göçünün yasaklanması, Filistin'de Yahudilere arazi satışının durdurulması ve Balfour beyanatının iptali dâhilinde; Filistin meselesine çözüm bulunabileceğini düşünmektedir. Kongre'de Filistin'in Arap



memleketi kalması, Yahudilerin siyasi emel gütmekten Filistin'de yaşamlarını barış içinde sürdürme kararı da alınmıştır. Kongre maliye, propaganda ve siyasi komitelerinin mesailerinin devamını karar altına aldıktan ve heyeti umumiye Filistin'e sadakati ve onu meşru yollardan sonuna kadar müdafaa eylemeyi yeminle onayladıktan sonra dağılmıştır (TDAF, 2023: 90-92).

Suriye'de düzenlenen Arap Ulusal Kongresi ile Filistin'de Arap davası için mücadeleye devam edilmesinin kararlaştırılmasının yanı sıra Suriye, Mısır, Irak, Tunus, Arabistan ve Hindistan'da Filistin'in bölünmesine karşı halk protestoları düzenlenmiş, Mekke ve Medine'de bir günlük grev yapılmıştı. Ayrıca Hindistan Müslüman Birliği Bölünme politikasını kınamış ve Kalküta'da özel bir Filistin Konferansı toplanarak Filistin'in savunulması için bir komite kurma kararı alınmıştı (Hyamson, 2022: 180). Hindistan Dışişleri Bakanı ise, Filistin'deki her iki taraf reddetse bile bölünmeye devam etme politikasını ilan etmenin avantajlarını görmezden gelmediğini belirtmişti. Bu durumun belirsizliği ortadan kaldırma gibi bir avantajı olacağını düşünen Bakan, Dışişleri Bakanı'nın görüşlerinin kendisinininkine yakın olduğunu düşünüyordu. Arap ülkelerindeki bölünmeye karşı güçlü duygular olduğuna dair kanıtlar sürekli olarak kendisine ulaşıyordu (The National Archive CAB 23/90A, 1937: 250). İngiltere bu konuda net kararlı bir politika uygulayamamıştı.

Bağdat'ta da İngiliz siyasetini protesto etmek ve Filistinli Araplara yardım etmek amacıyla Filistin Müdafaa Cemiyeti kurulmuştu (BCA. 30-10-0-0-110.259/745.3). Arap halklarının bu desteği Türkiye'de Ulus ve Son Posta gazetelerinin sütunlarına; "Filistin meselesi mandater devlet sıfatıyla İngiltere, Filistin Arapları ve Filistin Yahudileri arasında bir mesele olmaktan çıktı ve bütün Arap Yahudi dünyasını alakadar eden geniş bir mesele haline aldı...Filistin yeni uyanan Arap milli birliği için Araplar arasında bir bağ vazifesi görmeye başlamıştır." şeklinde yansımıştı (Ulus, 19 Eylül 1937: 3; Son Posta, 1 Ekim 1937: 2).

Suriye'de düzenlenen Arap Ulusal Kongresi gibi toplantılar, Arap dünyasında Filistin'in bölünmesine karşı geniş çaplı bir tepkinin oluşmasına vesile olmuş, bu toplantılar aynı zamanda Arap milliyetçiliğinin ve birlik duygusunun güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu tür toplantılar ve sonrasında gerçekleştirilen protesto gösterileri, İngiliz Mandasının politikalarına karşı Arap halklarının ortak bir tavır sergilemesine yol açmıştır.

Bu arada Milletler Cemiyetinin Mandalar Komisyonu, Cenevre'de İngiltere Kraliyet Komisyonu'nun raporunu değerlendirirken, Zürih'te de 20. Siyonist Kongre düzenlenmekteydi. Dünya Siyonist Organizasyonu Başkanı Dr. Weizmann Kongre'ye Bölünme Politikasını onaylatmak için çok uğraştı, ancak önerinin tam olarak kabul edilmesini sağlayamadı (Hyamson, 2022: 180). Dr. Weizmann ile birlikte bölünmeyi destekleyen bir diğer isim ise Yahudi Ajansı'nın siyasi lideri ve İşçi Partisi'nin önde gelen isimlerinden Ben-Gurion'du. Ben-Gurion hayatta bir kez karşılaşılacak tarihi fırsatları yakalamaya inanıyordu. Ona göre bölünme önerisi, "göklerin açıldığı ve imkânsız olanın birdenbire mümkün hale geldiği tarihi fırsatlardan biriydi." (Shapira, 2014: 108). Ben-

Gurion'a göre öneri, "nihai bir haritayı değil, gelecekte yapılacak olan müzakereler içinde gerekli olan zeminini sunmaktaydı." Bu yüzden de Filistin'in küçük bir parçası ile yetinmeye razı olmuştu (Pappe, 2007: 41).

Peel raporu sonuç olarak, sadece Arap isyanının şiddetlenmesine hizmet etmiş ve bu durum bir yıl sonra İngiliz Hükûmetinin bölünme önerilerine verdiği resmi yanıtın ardından daha da şiddetlenmişti. Bu noktaya gelindiğinde, İngiliz mandası ve Filistin'deki Filistinli partilerle her türlü ilişki açısından etki dengesi kesin bir şekilde Siyonistlerin lehine ve ulusal hareketin Filistinli liderlerinin aleyhine değişmişti (Milton-Edwards, 2009: 48). Diplomatik çabalarla süren isyanın ikinci aşaması sonunda Filistinlilerin Peel Komisyonu'nun ülkeyi bölme planını reddetmesiyle sonuçlanmıştı (Kabha, 2013: 10).

Peel Komisyonunun önerileri, sonuç olarak Filistinli Arapların ve Yahudilerin geleceğini şekillendirme konusunda İngiliz Manda İdaresinin tek taraflı politikalarını sorgulamalarına sebep olmuştur. Bu süreçte, Filistinli Arapların kendi kaderlerini tayin etme haklarının ihlal edildiği ve Filistin topraklarının bölünmesiyle ilgili raporların halkın iradesi dikkate alınmaksızın alınması hem yerel halkın direnişinin artmasına hem de bölgesel düzeyde İngiliz politikalarına karşı geniş çaplı muhalefetin oluşmasına neden olmuştur.

Filistin Kraliyet Komisyonu'nun önerdiği bölünme planı, İngiltere'nin Filistin Mandasına ilişkin politikasının bir sonucu olarak değerlendirilse de bu öneri Filistinli Araplar ve Yahudiler arasında ciddi anlamda bir kutuplaşma yaratmıştır. Arap liderler önerilen bölünmeye şiddetle karşı çıkarken, Yahudi liderler bu planı bir fırsat olarak değerlendirip kabul etmeye daha yatkın olmuşlardı. Yüksek Arap Komitesi ise Filistin'deki Arap halkının tepkilerini temsil eden ve İngiliz Mandası İdaresinin politikalarına karşı koyan önemli bir figür olmuştu. Komite aldığı kararlarla tepkisel boykota yönelmiştir. Ancak, Arap halkının bu tepkileri, Komisyonun çalışmalarını etkilememiş, İngiliz Hükûmeti ve Yahudi toplulukları ile olan ilişkilerde Yahudiler daha avantajlı bir pozisyona ulaştırmıştır. Bu durum, Arap topluluklarının, topraklarının kendi kaderlerini belirleme hakkını savunmalarına rağmen, İngiliz politikaları tarafından göz ardı edilmelerine neden olmuştur.

## 6. İsyanın Son Aşaması

Filistin'de 1936 yılında başlayan olayların son aşaması, 27 Eylül 1937'de Nasıra Bölge Komiser Vekili Lewis Andrews'un İzzeddin el-Kassam'ın bir grup öğrencisi tarafından öldürülmesiyle başlamıştır. Hula Vadisi, Beit Sha'an ve diğer yerlerdeki Yishuv toplulukları için Siyonist arazi satın alma çabalarına aktif olarak yardım eden ve ayrıca Yishuv pozisyonları lehine ifade vererek Peel Komisyonu huzuruna çıkan Andrews'un öldürülmesi (Kadi, 1969: 13; Silver, 2022: 296-297), hem Şeyh Kassam'ın müritlerine hem de Müftü'ye atfedildi. Manda yetkilileri sert tepki göstererek kırk sekiz saat içinde sıkıyönetim ilan etti ve Yüksek Arap Komitesi'nin yanı sıra diğer Arap ulusal kurumlarını feshetti (Kimmerling & Migdal, 2003: 113). Andrews suikasti manda hükûmeti açısından

dönüm noktası oldu (Pappe, 2007: 142). Sömürgelerden sorumlu Devlet Bakanı, son cinayetlerle ilgili olarak harekete geçilmesinin elzem olduğu görüşünü dile getirdi (TNA CAB 23/89, 1937: 218). İngilizler bu suikastı, milliyetçi seçkinlere saldırarak onları tutuklamak için bir bahane olarak kullandılar (Pappe, 2007: 142).

Dört gün içerisinde Akka, Hayfa, Nasıra, Nablus ve Yafa'da yapılan üç yüzden fazla tutuklamanın yanı sıra, Yüksek Arap Komitesini oluşturan; Vatan Fırkası Reisi Cemal el-Hüseynî, Arap Bankası Genel Müdürü Ahmet Hilmi Paşa, Yüksek Arap Komitesi Umumi Kâtibi Fuat Saba, Müslüman Gençler Cemiyeti Reisi Yakup Guseyni, Kudüs Belediye Reisi ve Kitle-i Vataniye Başkanı Dr. Halidî tutuklanarak Filistin'den sürgün edilmişlerdi. Filistin lideri Müftü Emin el-Hüseynî'nin de Cemiyeti İslamiye Reisliğinden ve Evkaf İdaresi Başkanlığından düşürülmesine karar verilmişti (TDAF, 2023: 93; CAB 23/89, 1937: 220). İngiliz makamları tarafından tutuklanan Yüksek Arap komitesi azaları ile Hayfa Arap bankası direktörü Sussex kruvazöründe bulunmaktadırlar. Tutuklular Hint Okyanusu'ndaki Seychelles adalarına sürgün edileceklerdir. Yüksek Arap Komitesi, hükûmet memurları tarafından "gayri kanuni bir cemiyet" ilan edilmiştir (Haber, 2 Ekim 1937: 1-6). İngiliz yetkililerin baskı ve terör eylemlerini turmandırarak gösterdiği bu tepki sonucunda birçok Arap liderinin tutuklanmasının yanı sıra diğerleri de ülkeden kaçmak zorunda kalmıştı (Kadi, 1969: 13).

İngiltere'nin bu sert tepkisi Türkiye'de Şekip Gündüz tarafından; "İngiltere, imparatorluk tahkik komisyonunun verdiği raporun esaslarını 'kat'i siyasi hükümler' hâline sokmak temayülünde (eğilim) ısrar etmekle kalmıyor, fazla olarak bu siyasi arzusunun tekemmülünü (tamamlanmasını) güçlendirecek karşı teşkilatları mümkünse imha etmek, mümkün olmadığı takdirde ele (hiç olmazsa) felce uğratmak arzusunu gösteriyor. Bu hâl, Cenevre'de Siyonistler kongresinde alınmış olan kararların İngiliz siyasası üzerinde tesirini göstermeye başlaması suretinde de kabul edilebilir." (Haber, 2 Ekim 1937: 2), şekliyle değerlendirilmiştir. Suriye, Irak ve Mısır'dan gelmekte olan Arapça ve yabancı dillerden bütün gazete, metin ve yayınlara sınırlamalar getirilmiş ve Filistin'in birçok kesiminde orfi idare ilan edilmiştir. Kudüs'te akşam 7:30'dan itibaren sokağa çıkma yasağı getirilmiş, ayrıca bütün sınır karakolları takviye edilmiş ve özellikle Suriye sınırı boyunca devriyeler tesis edilmiştir (TDAF, 2023: 94).

Olaylar üzerine Beyrut'a geçen Filistin Müftüsü Emin el-Hüseynî gazetecilere beyanatta bulunarak şunları söylemiştir: "Arap milleti hiçbir zaman Filistin'in taksimini kabul etmeyecektir. Filistin'de Arap ve Yahudi diye iki devlet tesisini hiçbir zaman hoş görmeyecektir. Bunu Filistin'e gelen İngiliz Heyet teklif etmişti. Eğer Avrupa için bir Yahudi meselesi varsa, bunun yükünü niçin Filistin'deki Araplar çeksin? On üç asırdan beri Filistin'e hâkim olanlar Araplardır. Orada kalmak istiyoruz bunun haricinde herhangi bir şekil bizi tatmin edemez. İstedığımız tam bir istiklaldir." Müftü, bundan sonra İngilizlerin Harbi Umumi esnasında Yahudilere etmiş olduğu vaatlerin Filistin Araplarına hiçbir taalluku olmadığını, onun için sonuna kadar mücadele edileceğini tekrar etmiştir." (Son Telgraf, 22 Ekim 1937: 1-2). Emin el-Hüseynî ayrıca sürgündeki ilk aylarında, gönüllülerden oluşan bir ordu kurmak ve ailesinin diğer üyeleriyle birlikte

gerillalara geniş çapta silah sağlama operasyonuna gerçekleştirmek için uğraşmıştır (Pappe, 2007: 142).

Bu dönemde Filistin Yüksek Komiseri Sör Arthur Wauchope istifası üzerine, yerine Tanganika Valisi ve Umumi Kumandanı Sör Harold Alfred MacMichael tayin edilmişti. Filistin'de 1937 yılının Kasım ayında örfi idareye geçilmiş ve askerî mahkemeler işe başlamıştı. Polis ve Asayiş Kuvvetleri Kumandanı Spicer'in de istifası kabul edilmiş ve yerine Alan Saunders tayin edilmiş ve Sör Charles Tegart polis teşkilatının düzenlenmesi için Filistin'e gönderilmişti (TDAA, 2023: 96-97).

Filistin'de isyan artık Yafa'da işçiler ve tüccarlar tarafından başlatıldığından çok farklı bir tona bürünmüştü. İsyanın ikinci ve üçüncü yıllarında, kent halkının çoğu uzun süren kargaşadan bıkmış, olayların odağı Filistin kırsalına kaymıştı (Kimmerling & Migdal, 2003: 115). İsyan köylüler tarafından yönetilen bir direniş hareketine dönüşmüştü. Halk devrimi veya köylü devrimi Nablus, Celile ve kuzey bölgelerinde yayıldı ve yoğunlaştı. 1938'in başında devrimciler geniş nüfuz sahibi oldukları bu bölgelerdeki köylerin kontrolünü tamamen ele geçirdiler. İsyanın zayıf noktası ise farklı alanlar arasındaki askerî harekâtı koordine etmekten sorumlu olabilecek siyasi açıdan bilinçli, birleşik bir liderliğin yokluğu (Kadi, 1969: 13). İngiliz askerî birlikleri köyler üzerine yoğunlaşmış fakat İngiliz Hükûmeti isyanı bastırma noktasında istediği başarıyı elde edememişti.

İsyancılara karşı taarruz, aslında 1938 yılının Mayıs ayında Orde Wingate'in Özel Gece Mangalarının kurulmasıyla başlamıştı. Mangalar, Arap çetelerine yönelik saldırılara öncülük etmişti. Onlar, alışılmadık bir askerin önderliği altında alışılmadık bir güç olan İngiliz askerî müdahalesinin şok birlikleriydi. Wingate'in Özel Gece Mangaları 1937 yılının Eylül ayı başlarında tasarlanmıştı, ancak 1938 yılı Mayıs ayına kadar sahaya çıkmadılar ve daha sonra kasım ayına kadar sadece altı ay boyunca faaliyet gösterdiler. Çoğunlukla geceleri savaştan bu mangalar, çoğu aynı zamanda Haganah üyesi olan İngiliz askerleri ve Yahudi üst düzey polislerden oluşmuşlardı. Arap çeteleriyle son derece yüksek bir temas oranına sahiptiler (Bowden, 1975: 166).

Yüksek Komiser MacMichael'ın Westminster'daki bir siyasi brifingden kaynaklandığı açıkça görülen askerî önerileri sonucunda güvenlik saldırısına ilişkin kararlar 1938 yılının Eylül ayında alındı, ekim ayına kadar ayrıntılı olarak planlandı ve kasım ayına kadar sahada tamamen uygulamaya konuldu. MacMichael'ın önerileri esas olarak tamamen yetersiz olan polis ve sivil hükûmet güvenlik operasyonlarının değiştirilmesine yönelikti (Bowden, 1975: 165). Bu duruma cevaben, MacDonald Ekim ayında ek birlikler göndermeyi emretti. Bu birliklerin gelişinden önce, tüm yönetim kurumlarının varlığı sona erdi. Filistinli devrimciler birkaç şehri özgürleştirdiler ve çoğu zaman diğer şehirlerle gizlice girip orada otorite uygulayabildiler (Ayyad, 1999: 172).

Zamanla İngilizler giderek daha ağır dozlarda acımasız güç kullanmaya başladılar. İsyancıların 17 Ekim 1938'de Kudüs'ün surlarla çevrili kısmını işgal etmesiyle birlikte, Filistin'de sivil yönetimi askıya aldılar ve isyanı sona erdirmek için sert ve liberal olmayan yöntemler kullanarak ülke genelinde askerî yönetim dayattılar. Bu yöntemler arasında

toplu cezalandırmalar, evlerin yıkılması, mahkumların mayın temizleme aracı olarak kullanılması, idamlar ve geniş çaplı askeri taramalar vardı. 1938 Münih Anlaşması'nı imzaladıktan sonra Filistin'e yeni birlikler yığarak garnizonlarını yaklaşık 25.000 kişiye çıkardılar (Kimmerling & Migdal, 2003: 129). Hükûmetin son ve en önemli güvenlik girişimi 1938 yılı Kasım ayında alınmıştı. Yeni önlemler, geçiş izni olmadan demiryolu veya araba ile seyahati yasakladı. Pasaportlar, hamiline daha fazla veya daha az seyahat ayrıcalığı veren farklı renklerde verildi. Kart verme ofisleri büyük kasabalara yerleştirildi ve her kasaba veya köyün yanı sıra yolların diğer noktalarında trafik kontrol noktaları kuruldu. Kentsel alanların dışındaki tüm yollarda kalıcı olarak gece sokağa çıkma yasağı uygulandı. Bu nedenle, geceleri hareket eden veya gündüzleri geçiş izni olmadan hareket eden askeri olmayan her şey tutuklanacaktı. Sonuç olarak isyancılar daha kolay tespit edildi, bölgeden bölgeye silah sevkiyatı durduruldu, ancak hepsinden önemlisi sürekli gözetim ve taciz isyancıların ruhunu kırmaya yardımcı oldu (Bowden, 1975: 168).

İngiltere yönetimi Filistin halkına karşı katı yasalar dayattı. Filistinli bir Arap'ın silahla bulunması ölüm anlamına geliyordu. Ancak bu ceza Yahudilere verilmedi. Savaş sırasında Filistinliler gözetim altında tutulurken, çoğunlukla İngilizlerin yardımıyla silahlandırılanlar Yahudiler oldu (Kadi, 1969: 13-14). İngiltere, Filistin'de gazeteleri yasakladı, insanları gözaltına aldı, para cezasına çarptırdı ve sürgüne gönderdi. Postalarını ve telefon görüşmelerini sansürledi, çiftlik hayvanlarını ve mahsullerini elinden aldı, onları kırbaçladı, sokağa çıkma yasağı koydu, angaryayı zorunlu kıldı ve seyahati kısıtladı. Hatta ülke de şarkı söylemeyi, bağırmayı ve bayrak sallamayı yasa dışı hâle getirdi. Ayrıca sokakta yanlış şekilde ilerlemek, oyuncak çocuk silahı satın almak veya bir kafede buluşmak yasaktı. İnsanlar iyi davranışlarından emin olmak için mali tahvil ödediler. (Hughes, 2019: 35).

1937 yılının Aralık ayında güvenlik danışmanı olarak Filistin'e gelen Sör Charles Tegart, Suriye ve Lübnan'dan Arap teröristlerin sızmasını önlemek amacıyla kuzey sınırına hakim bir görüş sağlamak için Kuzey Çiti inşa edilmesini önerdi (Harouvi, 2016: 56). 1938 yılının sonunda şehir ayaklanmasını nihayetinde bastırabilen İngiliz Hükûmeti, iletişimi ve ikmal engellemek için Filistin ile Suriye arasında dikenli tellerden oluşan Tegart Duvarı'nı inşa etti (Kimmerling & Migdal, 2003: 129).

Filistin'deki üç toplum da Nisan 1936'dan sonra politik hedeflerini gerçekleştirmek için güç kullandı. Filistinliler, Yahudiler ve İngilizler bunu kendi yöntemleriyle başarılı bir şekilde başardılar, ancak yalnızca Yahudiler uzun vadeli siyasi amaçlarını güvence altına aldılar (Hughes, 2019: 346). Ben-Gurion'a göre Araplar öncelikle Mandat'dan, Ulusal Yurt'tan ve Yişuv'dan kurtulmak istiyorlardı. Siyonistler ise tam tersine mandanın devamını istiyorlardı. İkincisi, Filistin'de ve komşu ülkelerde zaten çok sayıda bulunan Araplar, Arap göçü talep etmiyorlardı ve İngiltere'nin yardımına ya da herhangi bir yabancı yönetime ihtiyaç duymuyorlardı. Ancak Yahudilerin çoğu hâlâ yurtdışındaydı. Dolayısıyla Yahudiler, kitlesel Yahudi göçünü mümkün kılacak şekilde statükoyu değiştirmek ve siyasi ve ekonomik koşulları dönüştürmekle ilgileniyorlardı. Gurion;

“Başarmak istediğimiz şey İngilizlerin yardımını gerektiriyor; Arapların başarmak istediği şey Büyük Britanya’ya karşı savaş gerektiriyor.” (Teveth, 1985: 175) açıklamasını yaptı. Araplar ve Yahudiler Filistin’i kendileri için istiyorlardı, istekler ve hedef aynı fakat hedefe ulaşma yolları farklıydı.

İngiltere’nin Filistin’deki güvenlik politikaları, Arap direnişinin kökünü kazımaya yönelik stratejileri içermekteydi. Bu çerçevede, Andrews suikastını takip eden dönem, İngilizlerin Filistin’deki Arap liderler üzerindeki baskılarını artırdıkları, Arap basınına sansür uyguladıkları ve Arap siyasi yapılarını dağıttıkları bir süreç olmuştur. Bu süreçte, Filistin Müftüsü Emin el-Hüseynî Arap direnişinin merkezi figürlerinden biri olarak öne çıkmıştır. Müftü, sürgünde bile olsa, Filistin’deki direnişi destekleyecek silahlı gruplar organize etme ve Arap milliyetçiliğini pekiştirme çabalarına devam etmişti. Müftünün çabaları, Filistin’deki Arap halkının İngiliz Mandası ve Siyonist politikalara olan direncini ve bağımsızlık talebini güçlendirmiştir.

İngilizlerin şiddet içerikli uygulamaları, Arap direnişini tamamen bastırmak yerine, zaman zaman Filistinli liderlerin kontrolündeki bölgelerdeki direnişi daha da alevlendirmiştir. Direnişin zamanla köylere ve kırsal bölgelere yayılması, Filistinli Arapların çatışmada daha geniş bir coğrafyaya yayılarak İngiliz ve Siyonist kuvvetlerle mücadele etmelerini sağlamıştır. Bu durum Filistin’de bir halk hareketi olarak direnişin kök salmasına ve süreklilik kazanmasına zemin hazırlamıştır.

## 7. Woodhead Komisyonu

Peel Komisyonunun taksim tavsiyesine olumsuz bakmayan İngiltere Hükûmeti, bu fikrin uygulanabilirliğini öğrenmek için Sör John Woodhead’in başkanlığında yeni bir komisyon kurmuştu. Komisyonun üyelerini ise Mac Thomas Reid, Sör Alison Russell ve Mr. P. Waterfield oluşturmaktaydı (TDAF, 2023: 100). Komisyonun öncelikli hedefleri; Filistin ve Şark’ül-Ürdün’deki toplulukların her türlü temsil hakkını dikkate alarak, önerilen Arap ve Yahudi bölgeleri ile kalıcı veya geçici olarak İngiliz Mandası altında tutulacak yerleşim bölgeleri için sınırlar önermek; yeterli güvenlikle, kendi kendine yetebilen Arap ve Yahudi devletlerinin nihai olarak kurulmasına yönelik makul bir beklenti sağlamak; Yahudi bölgesine mümkün olan en az sayıda Arap ve Arap işletmesinin dâhil edilmesini ve bunun tersinin yapılmasını gerektirme ve “Majestelerinin Hükûmeti’nin”, Kutsal Yerlerle ilgili olarak Manda’nın 28. Maddesinin getirdiği yükümlülükler de dâhil olmak üzere, Kraliyet Komisyonu Raporu’nda üstlenilmesi tavsiye edilen Manda sorumluluklarını yerine getirmesini sağlamak, şeklindeydi. Komisyon ilk resmi oturumunu 27 Nisan 1938 tarihinde gerçekleştirdi. Ülkenin farklı bölgelerini ziyaret eden Komisyon, ülke hakkında zamanın elverdiği ölçüde ilk elden bilgi edinmek için mayıs ayı boyunca ve haziran ayının ilk bölümünde Filistin ve Şark’ül Ürdün önemli kısımlarını incelemiştir (Palestine Partition Commission Report, 1938: 7-8).

Komisyon, Kudüs’e vardığında, huzura çıkmak isteyen kişilerin kamuya açık veya özel olarak ya da kısmen kamuya açık ve kısmen özel olarak dinlenip dinlenmeyeceklerini

seçmekte özgür olacaklarını duyuran bir tebliğ yayınladı. Kanıt toplamak amacıyla Kudüs'te gerçekleştirilen 55 oturumdan ikisi kamuya açık, geri kalanı ise özel olarak yapılmıştı. Araplar kanıt sunmak için komisyona katılmadı (Palestine Partition Commission Report, 1938: 8). Komisyonun Filistin'e gelmesiyle hem Filistin'de hem de komşu Arap ülkelerinde protesto hareketleri başlamıştı. Filistin'in büyük şehirlerindeki Arap dükkânları kapanmıştı. Protestolar üzerine hükûmet Cenin, Nablus, Tulkerim, Nasıra ve Safed'te örfi idare ilan etmiş ve iki gün, sabah saat on birden ertesi gün saat yediye kadar sokağa çıkmasını yasağı ilan etmişti (TDAF, 2023: 101). 3 Ağustos'ta Filistin'den ayrılan komisyon, 15 Ağustos'ta Londra'daki oturumlarına başlamış ve dokuz özel oturum daha düzenlemişti. Komisyonun Filistin'den ayrılışından itibaren şiddet olayları artarak devam etmişti (Palestine Partition Commission Report, 1938: 8-9).

Woodhead Komisyonu'nun sonuçları 9 Kasım'da yayınlandı. Bu sonuçlar, Filistin topraklarının büyük bölümünde bir Arap devletinin kurulmasını destekleyecek şekilde bölünme sınırlarının değiştirilmesi tavsiyesini içeriyordu. Hükûmet, ekonomik ve idari sorunlar nedeniyle taksim planının uygulanamayacağını belirtti. Sömürgeler Bakanı M. MacDonald 1939 yılının Ocak ayında her iki tarafın temsilcilerini gelecekteki politikaları görüşmek üzere Londra'ya davet etti ve 7 Şubat'ta Londra Konferansı başladı. Konferans 17 Mart'ta sona erdi (Harouvi, 2016: 56). Konferansa Filistin'de yaşayan Arapların temsilcilerinin yanı sıra, Irak, Şark'ül Ürdün, Suudi Arabistan, Yemen ve Mısır delegeleri de katılmıştı. İngiltere Hükûmeti, konferans nedeniyle 1937 yılının Kasım ayında tutuklayıp sürgüne gönderdiği Filistin Arap liderlerini serbest bırakmıştı. Serbest bırakılan liderler, Lübnan'da Hacı Emin el-Hüseynî ile görüşmelerde bulunarak Filistin delegelerini belirlemişti (Armaoğlu, 2020: 63-64).

Arap ve Yahudi temsilciler 1939 yılının başlarında Londra'ya geldiler (BCA. 30-10-0-0-265/788/22), ancak iki taraf hiçbir zaman bir araya gelmedi. Arap ve hükûmet temsilcileri arasında ve Yahudi ve hükûmet temsilcileri arasında ayrı toplantılar yapıldı (Hyamson, 2022: 183). 7 Şubat 1939 günü öğleden önceki ilk oturumda Araplar adına konuşan Cemal el-Hüseynî; Filistin geleceğinin, Filistin'in sahibi olan Araplar tarafından belirlenmesi gerektiğini, 1917 Balfour Deklarasyonu'nu ilanı itibarıyla reddettiklerini, Arap milletin anlaşımlarla kendilerine tanınmış bağımsızlık yerine manda yönetimine mecbur bırakıldıklarını, 20 senedir Filistin'de sürdürülen idarenin Araplar aleyhine diktatörce bir rejim olduğunu "halbuki harptan önce Arapların bu memlekette medeni, siyasi ve teşrii her haktan müstefid vatandaşlar halinde idare olunduklarını söylemiş" ve Filistin'de "Yahudi Milli Yurt" kurulması amacıyla Arapların yüzyıllardır sahip oldukları bu memlekettan kovulmalarının apaçık haksızlık olacağını dile getirmişti (Karasapan, 1942: 189-190).

Yahudi temsilciliği de çok genişti. Siyonistlerle ve hatta Yahudi Ajansının Siyonist olmayan üyeleriyle sınırlı değildi, Yahudiler bazen tek başlarına, bazen de hükûmet temsilcilerinin huzurunda bir araya geldiler. Araplar, Yahudi Ajansı temsilcileriyle görüşmeyi ve böylece Ajansın ve Mandanın tanınmasını kesinlikle reddettiler (Hyamson, 2022: 183). 7



Şubat'ta öğleden sonraki ikinci oturumda Yahudi temsilcileri adına Dr. Weizmann konuşma yaparak; Filistin'de manda yönetimin devam etmesi gerektiğini, Filistin'e Yahudi göçünün desteklenmesini, Yahudi Milli Yurt kapsamında Filistin'in gelişimine yarayacak siyaset takip edilmesini ve Yahudilerin Filistin'de azınlık haline getirilmeyeceklerinin garanti altına alınmasını istemişti (Karasapan, 1942: 191). Sömürgelerden Sorumlu Bakan olan Malcolm Macdonald'da tartışma zemini için öneriler sunmuş ancak bunun tek sonucu Yahudi temsilcilerin tamamen geri çekilmesi olmuştu. Görüşmeler boyunca, daha önce sahip oldukları farklı bakış açılarına rağmen Yahudiler, dikkate değer bir oybirliği sergilemişlerdi (Hyamson, 2022: 183). Araplar ise konferansta taleplerini yinelediler ve asla geri adım atmadılar. Yapılan toplantılar sonucunda her iki taraf İngiliz önerilerini reddetti. Bunun üzerine konferans dağıldı ve İngiltere Hükûmeti, 17 Mayıs 1939'da Londra'da Filistin'le ilgili üçüncü Beyaz Kitap olan The Macdonald White Paper yayınlandı. Bu belge Filistin'e Yahudi göçünü kısıtlıyor ve on yıllık bir geçiş döneminden sonra bağımsız bir Arap devletinin kurulmasını öngörüyordu (Harouvi, 2016: 56). Bunun üzerine Arap Yüksek Komitesi; "... milletlerin hayatı ve istikbali hakkında son söz ve karar ve vatanları ve nesilleri hakkında verilecek son karar beyaz veya siyah kitapların değildir. Kat'i söz ve son karar bizzat milletin iradesine bağlıdır..." sözleriyle bu belgeye tepki göstermişti (BCA. 30-10-0-0-265/788/22). Yahudiler de belgeyi şiddetle protesto etti. Fakat İngilizler artık Arap isyanına büyük önem atfetmiyordu, çünkü Almanya ile aralarında artan gerilim nedeniyle dikkatlerini tekrar Avrupa'ya çevirmişlerdi. Bu nedenle 1939 Temmuz ve Ağustos ayları Filistin'de nispeten sakin geçti. Bazı askeri birlikler Avrupa'ya geri döndü (Harouvi, 2016: 56).

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Filistin'de isyan sona erdi. Bu isyan, Filistinlilerin hem İngiliz Mandasına hem de Siyonizm'e karşı mücadelesinin zirvesini temsil ediyordu. 1936 isyanı, Filistin halkının protestolar, gösteriler, grevler ve İngiltere'yi Siyonist hareketi desteklemekten caydırma girişimleriyle örneklenen uzun bir siyasi mücadele dönemini izledi. İsyanın sona ermesiyle de Filistin liderleri, İngiliz Hükûmeti ile müzakereler yoluyla sorunu çözme çabalarını sürdürdü (Kadi, 1969:11-13). Siyonistler içinse 1936'dan 1939'a kadar olan dönem, belirli jeopolitik ve stratejik çıkarlar tarafından motive edilen bir toprak edinme dönemi idi. Ne İngiliz soruşturmaları ne de karışıklıklar Siyonistleri daha fazla toprak satın alma niyetinden caydıramadı. Önde gelen Siyonistler, Filistin'de Yahudi Yurt inşa etmek amacıyla siyasi iklimi sürekli olarak yeniden değerlendirdiler (Stein, 1987: 202) ve II. Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığını ilan edecek İsrail Devleti için adım adım Filistin topraklarına yerleşme çalışmalarına devam ettiler.

Filistin'de 1936 yılında başlayan çatışmalar, ülkedeki etnik ve milliyetçi gerilimlerin daha da derinleşmesine yol açmış ve bölgede kalıcı bir istikrarsızlık unsuru olarak kalmıştır. İngiliz politikalarının ve uluslararası müdahalelerin, yerel toplulukların talep ve ihtiyaçlarını yeterince anlamadan yapılan siyasi manevralar, Filistin tarihindeki uzun süreli çatışmaların köklerini daha da sağlamlaştırmıştır. Bu durum, Filistin sorununun çözümünde kapsayıcı ve adil bir yaklaşımın ne denli elzem olduğunu vurgulamaktadır.

## Sonuç

Filistin tarihindeki İngiliz Mandası ve Büyük Arap İsyanı, günümüz Orta Doğu siyasetini şekillendiren temel dinamikler arasında yer alır. Filistin'in İngiltere'nin yönetimi altında bulunduğu dönemde; Balfour Deklarasyonu'nun devamı olarak Yahudi göçünü teşvik eden politikaları, Arap milliyetçiliğinin ve Filistinli Arapların milli kimlik bilincinin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Diğer bir deyişle, Yahudiler, milli kimlik oluşumunda kaçınılmaz bir unsur olan "öteki" haline gelmiştir. Sömürgecilik süreci açısından İngiliz Manda İdaresi, bölgesel çatışmaların ve etnik gerilimlerin kökeninde yatan temel faktörlerden birisidir. Böylece Arap milliyetçiliğinin "öteki"si olan Yahudiler genel anlamda Batı sömürgeciliğinin bir ürünü olarak var olmuştur. Bu açıdan sömürgeci geçmişin bölge halkı açısından anlamı vurgulanmalıdır. Tarihî dokunun korunması için Filistin ve İsrail arasındaki mevcut çatışmanın kökenlerini anlamak, günümüz politikacıları için geçmişte yapılan hatalardan ders çıkararak daha adil ve kalıcı çözümler geliştirilmesine fırsat sunmuş olacaktır. Sosyo-kültürel, siyasal, eğitim bağlamında bilinçlendirme olarak Filistin'deki tarihsel olayların ve etnik gruplar arası ilişkilerin doğru anlaşılması adına bölgesel eğitim programlarına ihtiyaç vardır. Bu programlar, genç nesiller arasında karşılıklı anlayış ve hoşgörüyü teşvik ederek uzun vadeli barışın zeminini hazırlayabilir. Filistin-İsrail çatışmasının çözümünde uluslararası toplumun rolü hayati önem taşımaktadır. Uluslararası toplum, her iki tarafın da hakkaniyetli taleplerini dikkate alan ve sürdürülebilir barışı hedefleyen çözümler üretmek için iş birliği yapmalıdır. Tarihî belgelerin ve arşivlerin dijitalleştirilmesi, araştırmacıların ve halkın bu belgelere kolay erişimini sağlayarak, geçmiş olayların daha objektif bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanıyacaktır.

1936 yılında başlayan isyan; 1920, 1921, 1929 ve 1933 yıllarındaki diğer Arap isyanlarından farklı gelişmiştir. Diğer isyan hareketlerine kıyasla Filistin, bu isyanda daha örgütlü ve yoğun bir harekete sahne olmuştur. Sadece Yahudilere karşı değil İngiliz yönetimine karşı da geniş çaplı bir Arap ayaklanması söz konusudur. Ayrıca isyan sürecinde İngiltere'ye karşı tüm Arap halkları Filistin'in yanında yer almıştır. Bu nedenle 1936-1939 İsyanı, Arap birliğinin sağlanması açısından da önemli bir adım olmuş ve Arap dayanışmasını ortaya çıkarmıştır. Filistinli Araplar 1936-1939 isyanında siyasi olarak herhangi bir kazanım elde edememişlerse de önceki isyanlarda olduğu gibi bu isyan da Filistin halkının çabasına, isteklerine ve hedeflerine ilham olmuştur.

İngiliz Manda yönetiminin Filistin üzerindeki etkileri, bugün bile devam eden Filistin-İsrail çatışmasının anlaşılması için kritik bir öneme sahiptir. Sonuç olarak, Filistin'de İngiliz Mandası dönemi ve bu dönemin getirdiği siyasi dinamikler, günümüzde devam eden bölgesel çatışmaların ve siyasi gerginliklerin daha iyi anlaşılması için vazgeçilmez bir araştırma alanıdır. Gelecekteki çözüm önerilerinin etkinliği, bu tarihsel perspektifin derinlemesine incelenmesine bağlıdır. Bu çalışmanın bölgedeki uzun vadeli barış ve istikrar için gerekli olan tarihi ve sosyokültürel bağlamın sağlanmasına katkı yapacağı düşünülmektedir.

## Kaynakça

### A. Arşiv Belgeleri

T.C. Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

534/37339/149864/15.

534/37338/149770/1.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

30-11-1-0.

30-10-0-0-110.259/745.3.

30-10-0-0-265/788/22.

The National Archive Cabinet (Conclusions Of Meetings Of The Cabinet July 14-Oct. 20 1937. Nos 30 (37)-38 (37). Vol. LVI. CAB 23/89.

The National Archive Cabinet (Conclusions Of Meetings Of The Cabinet Oct. 27- Dec. 22. 1937. Nos 39 (37)-49 (37). VOL. LVII. CAB 23/90A.

### B. Gazeteler

“Filistin’de Araplar ve Yahudiler”, *Açık Söz*, 5 Ağustos 1936. s. 2.

“Araplar Yahudiler ve İngiltere”, *Açık Söz*, 2 Eylül 1936. s. 2.

“General Dili Filistine hareket etti”, *Açık Söz*, 9 Eylül 1936. s. 2.

“Filistin yine karışıyor”, *Açık Söz*, 11 Mart 1937 s. 2.

“Filistinde Tedhiş artıyor” *Açık Söz*, 16 Mart 1937 s. 1.

Ahmet Şükrü Esmer, “Filistin, İngiltere ve Milletler Cemiyeti”, *Ulus*, 19 Eylül 1937. s. 3.

Şekip Gündüz. “Filistin” *Haber*, 2 İlkteşrin (Ekim) 1937: s. 2).

“Filistinde Arap eşrafı nefyediliyor”. *Haber*, 2 İlkteşrin 1937: s. 1-6).

“Filistinde Yeni hadiseler”, *Son Telgraf*, 22 Birinciteşrin 1937, s. 1, 2.

Muhittin Birgen, “Arap aleminde Mühim bir hareket” *Son Posta*, 1 Birinciteşrin 1937, s. 2.

### C. Kitaplar ve Makaleler

Armaoğlu, F. (2020). *Filistin meselesi ve Arap-İsrail savaşları (1948-1988)*. Kronik Kitap. İstanbul.

Ayyad, A. A. (1999). *Arab nationalism and the Palestinians 1850-1939*. PASSIA Publication. Jerusalem.

Black, I. & Morris, B. (1991). *Israel's secret wars: a history of Israel's intelligence services*. Grove Weidenfeld. New York.

Black, I. (2015). *Zionism and the Arabs 1936-1939*. Routledge. London & New York.

Bowden, T. (1975). The politics of the Arab rebellion in Palestine 1936-39. *Middle Eastern Studies*, 11/2, 147-174.

Dugdale, B. E. C. (1937). *Arthur James Balfour First Earl of Balfour 1906-1930*. Vol 2, G. P. Putnam's Sons. New York.

Elpeleg, Z. (1999). *Filistin Ulusal Hareketinin Kurucusu Hacı Emin el-Hüseyni*. Çev. Dilek Şendil, Haz. Tansel Güney, İletişim Yayıncılık. İstanbul.

Gelvin, J. L. (2019). *Modern Orta Doğu Tarihi 1453-2015*. Timaş Yayınları. İstanbul.

Harms G. and Ferry T. M. (2008). *The Palestine-Israel Conflict A Basic Introduction*. Pluto Press. London.

Haroui, E. (2016). *Palestine Investigated: The Criminal Investigation Department of the Palestine Police Force, 1920-1948*. Sussex Academic Press.

Hughes, M. (2019). *Britain's Pacification of Palestine The British Army, the Colonial State, and the Arab Revolt, 1936-1939*. Cambridge University Press.

Hyamson, A. M. (2022). *Palestine: A Policy*. Routledge.

- Kabha, M. (2013). *The Palestinian People*. Lynne Rienner Publishers. Londra.
- Karasapan, C. T. (1942). *Filistin ve Şark-ül-Ürdün*. İkinci Cilt. Ahmed İhsan Basımevi. İstanbul.
- Kadi, L. S. (1969). *Basic Political Documents of the Armed Palestinian Resistance Movement*. Palestine Liberation Organization Research Center, Beirut - Lebanon.
- Kimmerling, B. & Migdal, J. S. (2003). *The Palestinian People*. Harvard University Press.
- Milton-Edwards, B. (2009). *The Israeli-Palestinian Conflict A People's War*. Routledge.
- Palestine Statement of Policy by His Majesty's Government in the United Kingdom (Cmd. 3692)*. (1930). Printed and Published by His Majesty's Stationery Office. London.
- Palestine Royal Commission Report (Cmd. 54799)*. (1937). Printed and Published by His Majesty's Stationery Office. London.
- Palestine Partition Commission Report (Cmd. 5854)*. (1938). Printed and Published by His Majesty's Stationery Office, London.
- Report of the Commission on the Disturbances of August 1929 (Cmd. 3530)*. (1930). Printed and Published by His Majesty's Stationery Office, London.
- Pappe, I. (2007). *Modern Filistin Tarihi*. Çev. Nuri Plümer, Phoenix Yayınevi. Ankara.
- Shapira, A. (2014). *Ben-Gurion: Father of Modern Israel*. Yale University Press.
- Silver, M. M. (2022). *The History of Galilee 1538-1949*. Lexington Books.
- Stein, K. W. (1987). *The Land Question in Palestine, 1917-1939*. The University of North Carolina Press.
- Teveth, S. (1985). *Ben-Gurion and the Palestinian Arabs*. Oxford University Press.
- Turnberg, L. (2021). *Mandate The Palestine Crucible, 1919-1939*, Vallentine Mitchell. London&Chicago.
- Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Filistin (1922-1948)*. (2023). T.C. Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşiv Dairesi Başkanlığı. Ankara.